

PRAWO RODZINNE

Krzysztof Gołębiowski

SERIA AKADEMICKA

Wolters Kluwer

PRAWO RODZINNE

Krzysztof Gołębiowski

SERIA AKADEMICKA

Stan prawny na 1 września 2023 r.
z uwzględnieniem zmiany wynikającej z ustawy z 28 lipca 2023 r.
o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw
(Dz.U. poz. 1615), która wchodzi w życie 15 listopada 2023 r.

Recenzentka

Dr hab. Kinga Michałowska, prof. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie

Wydawczyni

Dagna Kordyasz

Redaktorka prowadząca

Joanna Ołówek

Opracowanie redakcyjne

Joanna Ośka

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

prawoLubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przystępujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2023

ISBN 978-83-8328-961-8

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. +48 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIIS TREŚCI

Wykaz skrótów	17
Literatura podstawowa	19
Wstęp	21
Rozdział I	
Zagadnienia wprowadzające	25
1. Rodzina i prawo rodzinne	25
2. Miejsce prawa rodzinnego w systemie prawnym	27
3. Najważniejsze cechy stosunków prawnorodzinnych	31
Rozdział II	
Ogólna charakterystyka małżeństwa	37
1. Ogólne wiadomości o małżeństwie w prawie polskim	37
1.1. Uwagi wprowadzające	37
1.2. Regulacja małżeństwa w prawie polskim	38
1.3. Cechy małżeństwa	40
2. Skutki zawarcia (istnienia) małżeństwa – systematyka	46
2.1. Skutki pośrednie i bezpośrednie	47
2.2. Skutki wewnętrzne i w relacjach z osobami trzecimi ...	48
2.3. Skutki majątkowe i niemajątkowe	49
2.4. Skutki podstawowe (niezależne od ustroju majątkowego) i ustrój majątkowy (skutki zależne od ustroju majątkowego)	50
3. Cechy obowiązków małżeńskich	51

4. Zawarcie małżeństwa a autonomia osoby fizycznej i jej relacje z innymi niż małżonek osobami – sygnalizacja zagadnienia	55
5. Małżeństwo a inne stany faktyczne	57
5.1. Konkubinat	57
5.2. Zaręczyny	60

Rozdział III

Zawarcie małżeństwa	63
1. Kwestie terminologiczne	63
2. Zawarcie małżeństwa jako zdarzenie prawne	64
3. Przegląd regulacji prawnej	65
4. Dwa tryby (dwie formy) zawarcia małżeństwa	66
5. Systematyka wymogów ustawowych zawarcia małżeństwa	68
6. Przesłanki istnienia małżeństwa (przesłanki konstytutywne)	71
6.1. Charakter przesłanek i skutki naruszenia	71
6.2. Przesłanki w trybie świeckim	72
6.2.1. Różnica płci nupturientów	73
6.2.2. Złożenie oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński	75
6.2.3. Jednoczesna obecność	76
6.2.4. Złożenie oświadczenia przed odpowiednim urzędnikiem	77
6.3. Przesłanki dodatkowe w trybie wyznaniowym	78
7. Okoliczności powodujące możliwość unieważnienia małżeństwa	83
7.1. Uwagi ogólne	83
7.2. Pojęcie unieważnienia małżeństwa – uwagi wstępne	83
7.3. Zakazy (przeszkody) małżeńskie	84
7.3.1. Charakterystyka ogólna	84
7.3.2. Poszczególne zakazy	88
7.4. Wady oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński	95
7.5. Nieprawidłowości związane z zawarciem małżeństwa przez pełnomocnika	99

8. Wybrane zagadnienia związane z procedurą zawarcia małżeństwa	100
9. Stwierdzenie nieistnienia, unieważnienie, stwierdzenie istnienia małżeństwa	109
9.1. Konstytutywny i deklaracyjny charakter orzeczeń sądowych. Problem rozstrzygania zagadnień prawnych będących przesłanką orzeczenia	109
9.2. Stwierdzenie nieistnienia małżeństwa, unieważnienie aktu małżeństwa	113
9.3. Unieważnienie małżeństwa	118
9.3.1. Uwaga wstępna	118
9.3.2. Pojęcie unieważnienia małżeństwa, charakter wyroku	118
9.3.3. Skutki wyroku unieważniającego małżeństwo...	120
9.3.4. Stwierdzenie istnienia małżeństwa	123

Rozdział IV

Niemajątkowe skutki zawarcia małżeństwa	125
1. Ogólna charakterystyka małżeńskich obowiązków niemajątkowych	125
2. Poszczególne obowiązki	127
2.1. Katalog obowiązków	127
2.2. Wspólne pożycie – pojęcie	127
2.3. Wspólne pożycie – odniesienia normatywne	129
2.3.1. Skutki istnienia i ustania wspólnego pożycia w przepisach prawa rodzinnego	129
2.3.2. Dalsze odniesienia normatywne	131
2.4. Wzajemna pomoc	134
2.5. Wierność	136
3. Nazwiska małżonków	137
4. Decydowanie o istotnych sprawach rodziny	138

Rozdział V

Majątkowe skutki zawarcia małżeństwa niezależne od istniejącego ustroju (skutki podstawowe)	139
1. Cechy skutków podstawowych (skutki podstawowe a ustrój majątkowy)	139

2. „Mity” dotyczące prawnych aspektów małżeństwa	142
3. Obowiązek współdziałania dla dobra rodziny	143
4. Obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny – treść i charakter	144
5. Zasada równej stopy życiowej członków rodziny	149
6. Obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny – sposoby przymusowej realizacji	150
6.1. Dobrowolna realizacja obowiązku	150
6.2. Przymusowa realizacja obowiązku – sposoby	151
6.3. Zasądzenie odpowiedniej kwoty („renty”)	154
6.4. Regulacja art. 28 k.r.o.	156
6.5. Ocena zasadności i wysokości roszczenia	159
7. Uprawnienia z art. 28 ¹ k.r.o.	161
8. Przymusowa wspólność najmu na podstawie art. 680 ¹ k.c. ...	166
9. Działanie w imieniu małżonka dotkniętego przemijającą przeszkodą (art. 29 k.r.o.)	168
10. Solidarna odpowiedzialność za zobowiązania w sprawach wynikających z zaspokajania zwykłych potrzeb rodziny	175
10.1. Ogólne określenie pojęcia odpowiedzialności	176
10.2. Solidarna odpowiedzialność na podstawie art. 30 k.r.o. – przesłanki powstania	178
10.3. Solidarna odpowiedzialność na podstawie art. 30 k.r.o. – istota	180
10.4. Problem roszczeń regresowych	183
11. Inne skutki zawarcia (istnienia) małżeństwa	185

Rozdział VI

Ustrój majątkowy – wiadomości ogólne	187
1. Uwagi wstępne	187
2. Pojęcie ustroju majątkowego	189
3. Podstawowe zasady dotyczące ustrojów	191
4. Systematyka małżeńskich ustrojów majątkowych	194
4.1. Podstawy podziałów	194
4.2. Podział ze względu na treść	194
4.2.1. Rozwiązania modelowe	194

4.2.2. Rozwiązania obecne aktualnie w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym	197
4.3. Podział ze względu na źródło	198

Rozdział VII

Ustawowy ustrój majątkowy.....	203
1. Uwagi wstępne	204
2. Powstanie i ustanie ustroju ustawowego.....	206
3. Przegląd regulacji	207
4. Majątek wspólny i majątki osobiste – uwagi wstępne.....	207
5. Mechanizm prawny tworzenia majątku wspólnego.....	208
5.1. Zasady ogólne	208
5.2. Układ regulacji	210
5.3. Istota mechanizmu prawnego	211
5.3.1. Moment nabycia	211
5.3.2. Podmiot zdarzenia prawnego	213
5.3.3. Powiązanie obu reguł	216
5.4. Wymóg wyrażenia zgody na nabycie praw przez drugiego małżonka – wzmianka	217
5.5. Podsumowanie	218
6. Majątek wspólny małżonków jako przykład współuprawnienia	219
7. Pojęcie przedmiotu majątkowego (charakterystyka majątku wspólnego)	225
7.1. Wąskie lub szerokie rozumienie majątku w wypadku wspólności ustawowej.....	226
7.2. Problem wierzytelności jako składnika majątku wspólnego	229
7.3. Problem posiadania jako składnika majątku wspólnego	234
8. Cechy wspólności majątku małżonków	236
9. Skład poszczególnych mas majątkowych	245
9.1. Ustalanie składu majątków.....	245
9.2. Majątek wspólny – przykłady składników	246
9.3. Majątek osobisty	249
10. Posiadanie i korzystanie z przedmiotów wspólnych praw	259

11. Zarząd majątkiem wspólnym.....	261
11.1. Pojęcia „zarządu”, „czynności zwykłego zarządu” i „czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu” w prawie cywilnym	261
11.1.1. Zarząd w ogólności	261
11.1.2. Pojęcia „zwykłego zarządu” i „czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu”	265
11.2. Cele nowelizacji z 2004 r. na tle historycznym	266
11.3. Zarząd majątkiem wspólnym małżonków – wiadomości ogólne	270
11.3.1. Funkcja przepisów o zarządzie	270
11.3.2. Przegląd i charakter przepisów	271
11.3.3. Znaczenie definicji zarządu majątkiem wspólnym	273
11.3.4. Pojęcie zarządu majątkiem wspólnym	275
11.4. Wykonywanie zarządu majątkiem wspólnym przez małżonków	283
11.4.1. Wprowadzenie	283
11.4.2. Zasada współdziałania małżonków w zarządzie majątkiem wspólnym	283
11.4.3. Zasada samodzielności zarządu	288
11.4.4. Zarząd przedmiotami służącymi jednemu z małżonków do wykonywania zawodu lub prowadzenia działalności zarobkowej	296
11.4.5. Sprzeciw wobec zamierzonej czynności zarządu	300
11.4.6. Czynności prawne jednego małżonka wymagające zgody drugiego małżonka	304
11.5. Zarząd majątkiem wspólnym i ustrój wspólności a ochrona dobrej wiary osób trzecich	322
11.5.1. Ustrój wspólności a sytuacja osób trzecich ...	322
11.5.2. Ochrona dobrej wiary w prawie cywilnym a ustrój wspólności	323
11.5.3. Znaczenie art. 38 k.r.o.	325
11.6. Sądowa ingerencja w wykonywanie zarządu	330

12. Odpowiedzialność za zobowiązania z majątku wspólnego	337
12.1. Uwagi ogólne i geneza obecnej regulacji art. 41 k.r.o.	337
12.2. Możliwe zakresy odpowiedzialności za zobowiązania zaciągnięte przez jednego tylko małżonka	340
12.3. Zgoda na zaciągnięcie zobowiązania	345
13. Wpływ przepisów o ustroju ustawowym na przykładowe czynności małżonków	346
14. Skutki ustania ustroju wspólności majątkowej	349
14.1. Uwagi ogólne	349
14.2. Majątek wspólny po ustaniu wspólności	352
14.3. Wielkość udziałów małżonków w majątku wspólnym	359
14.4. Podział majątku wspólnego i rozliczenia małżonków	365

Rozdział VIII

Ustroje umowne i ustrój przymusowy	369
1. Ustroje umowne	369
1.1. Umowa majątkowa w ogólności	369
1.2. Wspólność umowna	371
1.3. Rozdzielność umowna („całkowita”, „pełna”)	373
1.4. Rozdzielność z wyrównaniem dorobków	375
2. Ustrój przymusowy	381
2.1. Wiadomości ogólne	381
2.2. Przyczyny powstania ustroju przymusowego	382

Rozdział IX

Ustanie małżeństwa. Separacja prawna	387
1. Katalog przyczyn ustania małżeństwa	387
2. Uznanie małżonka za zmarłego	388
3. Rozwód	389
3.1. Uwagi ogólne	389
3.2. Przesłanki rozwodu	390
3.3. Treść rozstrzygnięcia sądu	398

3.4. Charakter i skutki wyroku rozwodowego	407
4. Separacja (sądowa, prawna)	408
4.1. Uwagi ogólne.....	408
4.2. Przesłanki separacji	410
4.3. Orzekanie i treść wyroku	410
4.4. Skutki separacji.....	411
4.5. Zniesienie separacji	413

Rozdział X

Pokrewieństwo i powinowactwo w ogólności	415
1. Pojęcie i znaczenie pokrewieństwa	415
2. Pojęcie i znaczenie powinowactwa	419
3. Ustalenie i udowodnienie pokrewieństwa – rola przepisów filiacyjnych	420

Rozdział XI

Pochodzenie dziecka	425
1. Uwagi wstępne	425
2. Macierzyństwo.....	426
2.1. Uwagi wstępne i zwykły tryb ustalania macierzyństwa	426
2.2. Zaprzeczenie macierzyństwa	429
2.3. Sądowe ustalenie macierzyństwa	430
3. Ojcostwo	432
3.1. Uwagi ogólne.....	432
3.2. Domniemanie ojcostwa męża matki	433
3.3. Zaprzeczenie ojcostwa	437
3.4. Uznanie ojcostwa i sądowe ustalenie ojcostwa – uwagi wstępne.....	443
3.5. Uznanie ojcostwa	444
3.5.1. Uwagi wstępne	444
3.5.2. Przesłanki, tryb i skutki uznania ojcostwa	445
3.5.3. Bezskuteczność uznania ojcostwa	449
3.6. Sądowe ustalenie ojcostwa	454

Rozdział XII

Stosunki między rodzicami a dziećmi w ogólności	459
1. Systematyka regulacji stosunków między rodzicami a dziećmi	459
2. Obowiązek szacunku i wspierania się	460
3. Nazwisko dziecka	461
4. Obowiązki uregulowane w art. 91 k.r.o.	462

Rozdział XIII

Władza rodzicielska, kontakty z dzieckiem	465
1. Pojęcie władzy rodzicielskiej i znaczenie jej regulacji prawnej	465
2. Treść władzy rodzicielskiej w ogólności. Wykonywanie władzy rodzicielskiej	469
3. Przysługiwanie władzy rodzicielskiej.....	473
4. Piecza nad osobą dziecka	477
5. Sytuacja prawna małoletniego – zarys problematyki	482
5.1. Wstęp	482
5.2. Pojęcie małoletniego i jego zdolność prawna	483
5.3. Sposoby dokonywania czynności prawnych, których stroną są małoletni	484
5.3.1. Osoba niemająca zdolności do czynności prawnych	485
5.3.2. Osoba o ograniczonej zdolności do czynności prawnych	486
5.4. Stosunek regulacji Kodeksu cywilnego i Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego – podsumowanie	492
6. Reprezentowanie dziecka przez rodziców	493
6.1. Zakres umocowania – uwagi ogólne	493
6.2. Sposób reprezentacji i wyłączenia	495
6.3. Reprezentant dziecka (dawniej kurator)	496
7. Piecza nad majątkiem dziecka; zarząd majątkiem dziecka ...	498
7.1. Majątek dziecka jako przedmiot pieczy i zarządu rodziców	498
7.2. Pojęcie i wykonywanie zarządu	501
7.3. Klasyfikacja czynności zarządu	503

7.4. Obowiązki rodziców, ingerencja sądu i pozostałe zagadnienia	513
8. Modyfikacje władzy rodzicielskiej	515
8.1. Pozbawienie władzy rodzicielskiej	515
8.2. Zawieszenie władzy rodzicielskiej	518
8.3. Ograniczenie władzy rodzicielskiej	519
8.4. Władza rodzicielska rodziców żyjących w rozłączeniu	521
8.5. Środki przewidziane w ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich	522
9. Kontakty z dzieckiem	524

Rozdział XIV

Przysposobienie	531
1. Uwagi wstępne	531
2. Przesłanki przysposobienia	532
2.1. Przesłanki dotyczące poszczególnych osób	533
2.2. Oświadczenia niezbędne do przysposobienia	535
2.3. Pozostałe przesłanki	538
3. Skutki i rodzaje przysposobienia	540
3.1. Uwagi ogólne	540
3.2. Skutki przysposobienia ze względu na jego rodzaj	541
3.2.1. Uwagi wstępne	541
3.2.2. Przysposobienie pełne	542
3.2.3. Przysposobienie niepełne	544
3.2.4. Przysposobienie całkowite	546
3.2.5. Przysposobienie wspólne przez małżonków i sytuacje podobne	548
4. Ustanie przysposobienia	550
4.1. Ustanie przysposobienia – uwagi ogólne	550
4.2. Rozwiązywanie przysposobienia	550

Rozdział XV

Obowiązek alimentacyjny	557
1. Uwagi wstępne	557
2. Podstawowe pojęcia	558

3. Charakter stosunków alimentacyjnych (praw i obowiązków)	560
4. Przesłanki obowiązku alimentacyjnego i jego zakres	565
5. Poszczególne stosunki będące źródłami obowiązku alimentacyjnego	573
5.1. Uwagi wstępne	573
5.2. Krewni	573
5.3. Szczególne cechy obowiązku alimentacyjnego rodziców wobec niesamodzielných dzieci	575
5.4. Małżonkowie	578
5.5. Pozostałe przypadki	579
6. Pozostałe zagadnienia	582

Rozdział XVI

Opieka i kuratela – podstawowe zagadnienia	585
1. Uwagi wstępne	585
2. Opieka	586
2.1. Ogólna charakterystyka opieki	586
2.2. Ustanowienie opieki i powołanie opiekuna	588
2.3. Treść i wykonywanie opieki	592
2.4. Ustanie opieki i ustanie pełnienia roli opiekuna	596
3. Kuratela	598

WYKAZ SKRÓTÓW

k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1360 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359 ze zm.)
k.s.h.	– ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1467 ze zm.)
p.a.s.c.	– ustawa z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1378)
pr.aut.	– ustawa z 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 2022 r. poz. 2509)
u.k.w.h.	– ustawa z 6.07.1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (Dz.U. z 2023 r. poz. 146 ze zm.)

LITERATURA PODSTAWOWA

Podręczniki:

- M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014
A.K. Bieliński, M. Pannert, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2022
J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016
J.M. Łukasiewicz, R. Łukasiewicz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2021
T. Smoczyński, M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2022
T. Sokołowski, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Poznań 2013
J. Strzebinczyk, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016
J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2001

Systemy:

- System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2014
System Prawa Prywatnego, t. 12, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2011
System prawa rodzinnego i opiekuńczego, red. J.S. Piąkowski, Ossolineum 1985

Komentarze:

- H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Małżeństwo (zawarcie małżeństwa, prawa i obowiązki małżonków). Komentarz do art. 1–30 KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, Warszawa 2022
G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2017
Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, Warszawa 2013
Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, red. M. Domański, J. Słyk, Warszawa 2023
Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2021

Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2023

Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, red. J. Wierciński, Warszawa 2014

Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, red. M. Załucki, Warszawa 2023

WSTĘP

Niniejsza publikacja przedstawia podstawowe zagadnienia prawa rodzinnego. Przeznaczona jest przede wszystkim dla studentów uczelni wyższych. Może być ponadto przydatna dla osób, które w swej działalności zawodowej stykają się z zagadnieniami prawa rodzinnego.

Opracowanie stanowi podsumowanie wieloletniego doświadczenia autora w wykładaniu prawa rodzinnego i, co równie ważne, w egzaminowaniu z tego przedmiotu. Szczególnie wnikliwie omówiono zatem regulacje prawne, których zrozumienie sprawia studentom tradycyjnie największej trudności – a są to przy tym przeważnie zagadnienia o dużej doniosłości praktycznej (np. małżeńskie ustroje majątkowe i władza rodzicielska). Wskazano też pojawiające się najczęściej w odpowiedziach egzaminacyjnych błędy i podjęto próbę wskazania przyczyn ich wstępowania.

Ambicją autora było uświadomienie studentom, że prawo rodzinne stanowi część prawa cywilnego. Starano się więc w jak najszerszym zakresie ukazać związki prawa rodzinnego z pozostałymi regulacjami prawa prywatnego, w wielu wypadkach czyniąc to przez wyróżnienie odpowiedniego fragmentu tekstu znakiem „\$”.

Układ podręcznika oparty jest zasadniczo na strukturze Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Podstawowa literatura przedmiotu została wymieniona przed zasadniczym wykładem. Sięgnięcie do niej pozwoli na uzyskanie wiadomości w zakresie przekraczającym potrzeby egzaminacyjne oraz na odnalezienie bardziej szczegółowych źródeł. Dodat-

kowo, przed poszczególnymi rozdziałami zawarto wykaz wybranych publikacji dotyczących omawianych w nich zagadnień.

Odbiorcy podręcznika to dojrzałe, samodzielnie myślące osoby, które poszukują wiedzy prawniczej. Publikacja nie ma więc na celu kształtowania poglądów czytelnika w kwestiach budzących żywe spory w debacie publicznej, nawet jeżeli pozostają one w ścisłym związku z regulacją prawa rodzinnego. Zagadnienia takie, jak małżeństwa osób tej samej płci nie zostały pominięte w toku wykładu, jednak za zbędne uznano podejmowanie prób przekonania czytelników do trafności własnego stanowiska autora. Starano się natomiast przedstawić aktualne uwarunkowania prawne i potencjalne skutki ewentualnych zmian legislacyjnych.

W toku wykładu przedstawiono własne poglądy prawne autora, oparte na bogatym dorobku doktryny i orzecznictwa. Szczególnie przydatne były naturalnie podręczniki do prawa rodzinnego – w tym autorstwa J. Ignatowicza i M. Nazara, T. Smoczyńskiego i M. Andrzejewskiego, a także J. Strzebinczyka. W razie przyjmowania poglądu mniejszościowego, odmiennego od przeważającego, wyraźnie zwracano uwagę na tę okoliczność. Czytelnik powinien jednak mieć na względzie, że nawet pozornie jednolite stanowisko doktryny i orzecznictwa często jest zbiorem w istocie odmiennych, jednak mających cechy wspólne wypowiedzi poszczególnych autorów i stanowisk zaprezentowanych w poszczególnych orzeczeniach. Różnice między treścią podręczników i innych opracowań nie świadczą o ich wadliwości, lecz stanowią naturalną cechę dyskursu prawniczego.

Wrocławski ośrodek naukowy, z którym autor jest nieprzerwanie związany od momentu podjęcia studiów prawniczych, ma bogate tradycje prawnorodzinne. Tworzyła je przede wszystkim działalność naukowa i dydaktyczna J. Strzebinczyka i J. Mazurkiewicz, a także A. Ciska, a ostatnio A. Kwiecień-Madej i E. Klat-Górskiej. Można wyrazić nadzieję, że prezentowany podręcznik będzie stanowił udaną kontynuację tych tradycji – nawet jeżeli w niektórych kwestiach zawiera tezy i poglądy odmienne od prezentowanych w publikacjach wspomnianych autorów. Być może najcenniejszą nauką, jaką autor odebrał od swoich Mistrzów – E. Gniewka i J. Strzebinczyka – jest to, że w działalności prawniczej

istotne są uczciwość, jakość i spójność uzasadnienia zajętego stanowiska oraz jego zgodność z podstawowymi zasadami prawa cywilnego, a nie dążenie do wiernego powielania i bezkrytycznego popierania poglądów od lat utrwalonych we własnym ośrodku naukowym czy prezentowanych w orzecznictwie.

Dziękując Wydawnictwu za propozycję publikacji podręcznika, wykazaną cierpliwość i sprawną współpracę, oraz Recenzentce, Pani Profesor Kindze Michałowskiej, za niezwykle wnikliwe i cenne uwagi dotyczące wielu aspektów opracowania, nie można pominąć faktu, że publikacja nie miałaby szans powstania bez nieustannego wsparcia i wielu poświęceń ze strony mojej Żony, której należą się szczególne wyrazy wdzięczności.

Krzysztof Gołębiowski

Rozdział I

ZAGADNIENIA WPROWADZAJĄCE

Wybrana literatura

K. Michałowska, *Niemajątkowe wartości życia rodzinnego w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2017

Z. Radwański, M. Safjan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007

T. Smoczyński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2014

Zielona księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej, red. Z. Radwański, Warszawa 2006

1. Rodzina i prawo rodzinne

Rodzina, jako podstawowa grupa społeczna, jest przedmiotem zainteresowania różnych dyscyplin naukowych, w tym nauk społecznych. Z kolei sama istota jednej z podstawowych więzi, decydujących o tym, że określone osoby uznawane są za członków tej samej rodziny (pokrewieństwa w znaczeniu biologicznym), badana jest w ramach nauk medycznych.

1

Pojęcie rodziny ma w związku z tym różne znaczenia w zależności od kontekstu, w którym występuje. Wyróżnia się, zwłaszcza w socjologii, m.in. rodzinę małą, nuklearną, składającą się przede wszystkim z rodziców i ich dzieci oraz rodzinę wielką, wielopokoleniową.

Ze względu na przedmiot rozważań istotne znaczenie ma **prawne rozumienie rodziny**. W przepisach prawnych słowo „rodzina” występuje dość rzadko; częściej spotkać można posłużenie się odpowiednim przymiotnikiem, np. świadczenia rodzinne, rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne, obowiązki rodzinne, więzi rodzinne itp. Również wewnątrz systemu prawnego można dostrzec wieloznaczność omawianego pojęcia. Nie ma bowiem uniwersalnej definicji legalnej „rodziny”, a więc w poszczególnych przepisach prawnych może ona mieć inne znaczenie (w odróżnieniu od małżeństwa, które cechuje się jednolitością i jest zdefiniowane w prawie rodzinnym na potrzeby całego porządku prawnego). Ustawodawca, zwłaszcza w prawie rodzinnym, koncentruje się raczej na uregulowaniu praw i obowiązków w ramach konkretnych więzi rodzinnych, np. między małżonkami, między rodzicami i dziećmi itp. Rozumienie „rodziny” w ustawie z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy zostanie wyjaśnione przy okazji analizy przepisów, które się nim posługują. Obecnie można wskazać, że zasadniczo w tym Kodeksie występuje pojęcie małej rodziny, przy czym za rodzinę uznaje się już samych małżonków (co wynika np. z art. 10 § 1 k.r.o. i art. 23 k.r.o.).

Podręcznik zawiera wykład podstawowych instytucji części systemu prawnego, określanej jako prawo rodzinne. Wskazując na zakres przepisów prawnych tworzących ten dział prawa, należy przede wszystkim podkreślić, że nie obejmuje on wszelkich skutków istnienia więzi prawnorodzinnych. Wiele takich skutków wynika z przepisów należących do różnych gałęzi prawa, w tym prawa publicznego.

Prawo rodzinne normuje natomiast podstawowe więzi rodzinne, a więc małżeństwo i pokrewieństwo, oraz więzi, które są zbliżone (choć nie zawsze) do rodzinnych – opiekę i kuratelę. W tym zakresie reguluje ono najistotniejsze zagadnienia związane z powstaniem, treścią, a przeważnie też z ustaniem stosunków prawnych w ramach tych fundamentalnych relacji między ludźmi.

2. Miejsce prawa rodzinnego w systemie prawnym

Podstawowym aktem prawnym regulującym prawo rodzinne jest Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Poza tym normy prawa rodzinnego zawarte są także w Konstytucji RP, Kodeksie cywilnym, Prawie o aktach stanu cywilnego, w innych ustawach szczególnych¹, a w zakresie postępowania także w Kodeksie postępowania cywilnego.

2

Odrębność Kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego oraz specyfika regulowanej w nim materii stanowią od dawna źródło **sporów o status prawa rodzinnego**. Szczególnie szeroko dyskutowane jest zagadnienie przynależności prawa rodzinnego do prawa cywilnego oraz stopień jego odrębności².

W wielu kodyfikacjach, zarówno dawnych, jak i nowych, prawo rodzinne jest jedną z części (ksiąg) kodeksu cywilnego. Takie rozwiązanie ułatwia wykładnię przepisów i niweluje znaczenie wspomnianych sporów. W toku przerwanych około 2016 r. prac nad nowym Kodeksem cywilnym, prowadzonych w Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego działającej dawniej przy Ministrze Sprawiedliwości, również przyjmowano założenie, że księga czwarta Kodeksu zawierać będzie właśnie prawo rodzinne³.

Obecnie istniejąca odrębność Kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego ma swe źródło w ideologicznie motywowanych decyzjach podjętych bezpośrednio po II wojnie światowej. Zgodnie z doktryną socjalistyczną i wolą władz komunistycznych prawo rodzinne należało zbudować od nowa na potrzeby tworzenia społeczeństwa socjalistycznego; dawnemu, „burżuazyjnemu” ujęciu zarzucano przede wszystkim

¹ Przykładowo, ustawa z 9.06.2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2023 r. poz. 1426 ze zm.).

² Zob. m.in. T. Smoczyński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2014, s. 31–35; Z. Radwański, M. Safjan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 59–61.

³ Co do podstawowych założeń w tym zakresie zob. *Zielona księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej*, red. Z. Radwański, Warszawa 2006, s. 144 i n.

dominację elementów majątkowych nad osobowymi. W efekcie przyjęto za naturalne, wzorem radzieckim, uchwalenie kodeksu rodzinnego jako ustawy odrębnej od kodeksu cywilnego (uznawanego za podstawowy akt regulujący stosunki majątkowe, a przez to nienadający się do regulowania spraw rodziny). Warto przy tym zauważyć, że kodeks rodzinny z 1950 r. był efektem wspólnych prac polsko-czechosłowackich, mających dorozwodzić do powstania jednolitego prawa rodzinnego obowiązującego w obu państwach. Konieczność czynienia kompromisów między stroną polską a czechosłowacką w toku pośpiesznie prowadzonych prac stała się zresztą przyczyną powstania podstawowej wady tego aktu, a więc zbytnej lakoniczności jego regulacji. Zmusiło to ustawodawcę do stosunkowo szybkiego rozwinięcia zawartych w kodeksie przepisów i uchwalenia obecnie obowiązującego Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1964 r. Oczywiście obecna treść Kodeksu w wielu aspektach znacząco odbiega od pierwotnej, z uwagi na liczne nowelizacje, uwzględniające zachodzące w społeczeństwie i nauce zmiany oraz wynikające z praktyki stosowania przepisów.

Warto podkreślić, że podobny „los”, co prawo rodzinne, spotkał niektóre inne części prawa cywilnego, w szczególności regulację ksiąg wieczystych oraz hipoteki. Te ważne instytucje prawne nie znalazły się w Kodeksie cywilnym ze względu na ich „jedynie przejściowy” w systemie socjalistycznym charakter – wraz z przejęciem przez państwo środków produkcji miały stać się zbędne.

- 3 Obecnie zdecydowanie przeważa pogląd, że prawo rodzinne jest **częścią prawa cywilnego**, a szerzej – jedną z części prawa prywatnego. Pogląd ten należy zdecydowanie poprzeć.
- 4 W prawie rodzinnym dominuje prywatnoprawna metoda regulacji, oparta na autonomii podmiotów. Nie podważa tej tezy specyfika stosunków prawnorodzinnych, w których występują elementy podległości dziecka rodzicom w ramach władzy rodzicielskiej. Regulacje prawa rodzinnego stanowią w znacznej części element prawa osobowego – a więc decydują o statusie osoby fizycznej w ramach rodziny i społeczeństwa, o kwestiach tak fundamentalnych, jak pozostawanie z określoną osobą w związku małżeńskim, o imieniu i nazwisku człowieka i jego pochodzeniu od innych osób. Te ustalenia są podstawą do dalszych, bardziej szczegółowych odniesień normatywnych między stronami podstawowych stosunków prawnorodzinnych, z których część regulowana jest w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym (np. obowiązek alimentacyjny,

władza rodzicielska, małżeński ustrój majątkowy), a część poza nim (np. w prawie spadkowym, które w szerokim zakresie uwzględnia stosunki prawnorodzinne, w tym przy ustalaniu kręgu spadkobierców ustawowych).

Związek prawa rodzinnego z prawem cywilnym nie został przesądzony wprost w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym lub w Kodeksie cywilnym. Brak w szczególności przepisu, który nakazywałby stosowanie do spraw uregulowanych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym przepisów Kodeksu cywilnego⁴. Podkreśla się mimo to, że przepisy części ogólnej Kodeksu cywilnego stosuje się do stosunków prawnorodzinnych wprost (a nie analogicznie), o ile dane zagadnienie nie jest w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym uregulowane odmiennie (a tak jest np. w odniesieniu do wad oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński – zob. art. 15¹ k.r.o.)⁵. Można jednak przyjąć, że również przepisy dalszych części Kodeksu cywilnego należy co do zasady stosować w sprawach uregulowanych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Dotyczy to zwłaszcza zagadnień natury majątkowej, co w niektórych wypadkach jest oczywiste – np. pojęcia: użytkowania wieczystego, prawa rzeczowego, wydzierżawienia w art. 37 k.r.o. i pojęcie odpowiedzialności solidarnej w art. 30 k.r.o. muszą być rozumiane tak, jak wynika to z właściwych przepisów prawa rzeczowego i prawa zobowiązań.

O potrzebie stosowania przepisów Kodeksu cywilnego, zwłaszcza jego części ogólnej, przesądza też to, że **Kodeks rodzinny i opiekuńczy pozbawiony jest jakichkolwiek przepisów ogólnych**. W związku z tym podstawowe zasady tej części prawa cywilnego muszą być wyprowadzane z całokształtu regulacji poszczególnych jego instytucji, przy udziale (niekiedy twórczym) doktryny i orzecznictwa. Należą do nich m.in. zasady: dobra dziecka i równej stopy życiowej członków rodziny.

5

⁴ Przepisy takie występują w innych kodeksach, np. w art. 300 k.p., który stanowi, że „w sprawach nieunormowanych przepisami prawa pracy do stosunku pracy stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu cywilnego, jeżeli nie są one sprzeczne z zasadami prawa pracy”.

⁵ T. Smoczyński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, red. T. Smoczyński, s. 35.

Regulacje **kodeksów: rodzinnego i opiekuńczego oraz cywilnego, w niektórych kwestiach uzupełniają się nawzajem**. Jak wspomniano, ten pierwszy „potrzebuje” przepisów tego drugiego dla określenia podstawowych pojęć, takich jak „czynność prawna” czy „nieruchomość”. Z kolei na potrzeby stosowania regulacji Kodeksu cywilnego odwołujących się np. do pokrewieństwa i małżeństwa należy sięgać do określenia tych więzi w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Szczególnie bliskie relacje występują między unormowaniem zdolności do czynności prawnych w Kodeksie cywilnym i przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego o władzy rodzicielskiej, opiece i kurateli. Zrozumienie i pełne wyjaśnienie sensu regulacji zawartych w jednym z tych aktów prawnych nie jest możliwe bez sięgnięcia do drugiego z nich.

Zgodnie z art. 17 k.c. do dokonania pewnej kategorii czynności prawnych osoba o ograniczonej zdolności do czynności prawnych potrzebuje zgody przedstawiciela ustawowego. Kodeks cywilny nie wskazuje jednak (poza przypadkiem osoby ubezwłasnowolnionej częściowo), kto jest takim przedstawicielem, ani nie normuje zakresu jego kompetencji. Kwestie te zostały uregulowane w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym – w przepisach o władzy rodzicielskiej, opiece i kurateli.

Z kolei art. 101 § 3 k.r.o. wskazuje, że w pewnych sytuacjach rodzic wykonujący władzę rodzicielską powinien uzyskać zezwolenie sądu opiekuńczego m.in. na wyrażenie zgody na dokonanie określonej czynności przez dziecko pozostające pod władzą rodzicielską. Przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego jednak nie wyjaśniają, w jakich sytuacjach taka zgoda jest niezbędna – a wynika to z regulacji Kodeksu cywilnego, w tym wspomnianego art. 17 k.c.

- 6 Związki prawa rodzinnego z pozostałymi częściami prawa cywilnego mają też **charakter aksjologiczny**. Wiele regulacji Kodeksu cywilnego uwzględnia szczególną bliskość więzi rodzinnych, w tym między rodzicami a dziećmi oraz między małżonkami. Chronią one te więzi. Dotyczy to zwłaszcza prawa spadkowego, którego podstawowym założeniem jest zagwarantowanie respektowania praw członków rodziny zmarłego. W szczególności w ramach dziedziczenia ustawowego przewidziano nabycie spadku przez krewnych zmarłego, a w razie rozrządzenia przez

spadkodawcę swoim majątkiem na rzecz osób innych niż najbliżsi członkowie rodziny ci ostatni chronieni są przez instytucję zachowku.

3. Najważniejsze cechy stosunków prawnorodzinnych

Systematyka Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego wyraźnie wskazuje, że obejmuje on regulację trzech grup podstawowych stosunków prawnych. Są nimi:

- małżeństwo,
- pokrewieństwo i powinowactwo,
- opieka i kuratela.

Ściśle rzecz ujmując, całkowicie rodzinny charakter mają tylko dwie pierwsze więzi.

Istnienie między określonymi osobami jednego z tych **podstawowych stosunków prawnych** może prowadzić do powstania bardziej **szczegółowych relacji (konkretnych uprawnień i obowiązków)**. W szczególności między krewnymi może istnieć obowiązek alimentacyjny, a między małżonkami występuje cały zespół wzajemnych praw i obowiązków, które w konkretnej sytuacji mogą nawet przybrać postać roszczeń o sprecyzowanej treści, np. o zapłatę albo o dopuszczenie do korzystania z lokalu.

Specyfika stosunków społecznych, będących podstawą regulacji prawa rodzinnego, powoduje, że prezentowane bywają tezy o **dominacji w tej części systemu prawnego stosunków osobistych, niemajątkowych**. W skrajnym ujęciu prowadzi to do postulatów usunięcia z Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego kwestii majątkowych. W rzeczywistości jednak kwestie niemajątkowe wcale nie dominują zdecydowanie w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, a pewne instytucje mają charakter wyłącznie majątkowy (ustrój majątkowy małżeński) lub głównie majątkowy (alimenty). Nie można raczej wyobrazić sobie współczesnej kodyfikacji prawa rodzinnego bez elementów majątkowych. Należy jednak przyznać, że w porównaniu z pozostałą częścią prawa cywilnego

w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym zdecydowanie więcej jest przepisów dotyczących stosunków niemajątkowych. Jeśli nawet nie dominują one pod względem obszerności, to z pewnością wyznaczają w znacznym stopniu charakter i funkcje pozostałych regulacji.

Np. Wykonywanie obowiązku alimentacyjnego, zwłaszcza w razie realizacji w drodze przymusu państwowego, polega przede wszystkim na spełnianiu świadczeń pieniężnych. Celem jednak pozostaje zaspokojenie potrzeb uprawnionego, przez co chronione są przede wszystkim jego osoba i godność.

Z kolei podstawowe obowiązki majątkowe małżonków, np. obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny (art. 27 k.r.o.), służą pośrednio zapewnieniu prawidłowego pożycia małżeńskiego i są rozwinięciem obowiązku wzajemnej pomocy.

- 8 Stosunki prawnorodzinne są **stosunkami cywilnoprawnymi**. Wiele z nich ma jednak swoją specyfikę. Dotyczy to zwłaszcza, choć nie tylko, relacji o charakterze niemajątkowym. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na zagrożenie sankcji. W razie naruszenia typowego obowiązku prawnorodzinnego nie istnieje możliwość przymusowego doprowadzenia do wykonania tego obowiązku

+ Określenie „sankcja” jest wprawdzie wieloznaczne, jednak odniesienie go do obowiązków prywatnoprawnych oznacza przede wszystkim środek lub środki, które zapewniają ich przymusową realizację.

Np. Jan zawarł z Tomaszem umowę sprzedaży roweru, zobowiązując się do zapłaty za rower kwoty 500 zł. Tomasz wydał Janowi rower i przeniósł na Jana prawo własności. Jan ma obowiązek (prawny) zapłaty kwoty 500 zł na rzecz Tomasza. Jeżeli dobrowolnie nie spełni tego świadczenia, Tomasz będzie mógł wystąpić z powództwem o zapłatę do sądu, a po uzyskaniu wyroku sąsądzającego i jego uprawomocnieniu się będzie mógł skierować ten wyrok do egzekucji. W toku egzekucji komornik sądowy podejmie czynności zmierzające do zajęcia i spieniężenia majątku Jana i uzyskania kwoty należnej Tomaszowi, a w razie powodzenia tych działań – przekaze Tomaszowi 500 zł. Ostatecznie zatem obowiązek zapłaty

500 zł zostanie wykonany, tyle że nie dobrowolnie – lecz w drodze przymusu państwowego.

Wiele obowiązków prawnorodzinnych nie jest zaopatrzonych w tak rozumianą sankcję. Dotyczy to zwłaszcza obowiązków o charakterze niemajątkowym, takich jak małżeński obowiązek wierności (art. 23 k.r.o.) czy obciążający rodziców i dzieci obowiązek wzajemnego szacunku (art. 87 k.r.o.). Nie można zmusić człowieka do przyjęcia określonej postawy względem innej osoby, zwłaszcza jeżeli on sam nie odczuwa takiej potrzeby. W szczególności nie istnieje możliwość wymuszenia okazywania szacunku innej osobie, nie da się też przez prawne środki przymusu zapobiec zdradzie małżeńskiej. **Brak bezpośredniej sankcji** naruszenia wielu podstawowych obowiązków wynikających z Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego nie oznacza, że tracą one charakter prawny ani że przepisy o nich stanowiące zawierają tylko swoistą deklarację ideologiczną bez żadnych skutków prawnych. Nadal **chodzi o powinności ściśle prawne**, których naruszenie może mieć negatywne konsekwencje. Nie polegają one jednak na przymusowym doprowadzeniu do stanu zgodnego z tym, jaki nakazuje osiągnąć norma prawna formułująca dany obowiązek. Dlatego mówi się w tym kontekście o tzw. sankcji pośredniej – dla odróżnienia od sankcji bezpośredniej, której naturę ogólnie opisano wyżej.

Np. Naruszenie małżeńskich obowiązków: wzajemnej pomocy i wierności może spowodować orzeczenie rozwodu z winy małżonka, który dopuścił się tego naruszenia. Zastosowanie tej sankcji nie doprowadzi jednak do sytuacji odpowiadającej stanowi, jaki istniałby w razie dobrowolnego wykonania tych powinności. Przeciwnie, odpowiednie obowiązki wręcz przestaną istnieć, gdyż rozwiązane zostanie samo małżeństwo. Nawiązując do wcześniej podanego przykładu sprzedaży roweru, można porównać taką „sankcję pośrednią” do rozwiązania, zgodnie z którym brak zapłaty ceny nie dawałby sprzedawcy możliwości przymusowego wygzekwowania pieniędzy od kupującego, lecz pozbawiałby tego ostatniego prawa własności kupionej rzeczy.

Z problemem sankcji wiąże się kolejna cecha stosunków prawa rodzinnego. Prawa i obowiązki ich stron są zazwyczaj **wykonywane samodzielnie**.

nie i dobrowolnie – z różnych przyczyn. Decydują o tym przeważnie obowiązujące w społeczeństwie **normy etyczne, obyczajowe, niekiedy też religijne** oraz **przyjęte zwyczaje** – a obowiązujące przepisy prawne formułują obowiązki przeważnie zbieżne z wynikającymi ze wskazanych norm. Ogromną rolę odgrywają też występujące przeważnie w relacjach między członkami rodziny **silnie więzi uczuciowe**. Miłość, przywiązanie, poczucie odpowiedzialności za najbliższych, wdzięczność za okazaną dawniej pomoc motywują zainteresowanych do podejmowania działań, które niejako „przy okazji” pozostają zgodne z istniejącymi w tym zakresie normami prawnymi. W związku z tym naturalnym zjawiskiem warto zwrócić uwagę na dwie kwestie. Po pierwsze, oddziaływanie przepisów prawa rodzinnego na podejmowane dobrowolnie zachowania ludzi jest stosunkowo niewielkie, w szczególności trudno zakładać, że rodzic dba o dobro dziecka dlatego, że zna odpowiednie przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i chce dostosować do nich swoje postępowanie. Po drugie, przepisy tego Kodeksu **znajdują realne zastosowanie dopiero w sytuacjach konfliktów i nieprawidłowości**. Te spośród nich, które wskazują pożądany sposób zachowania stron, służą wówczas za wzorzec właściwego postępowania członków rodziny, do którego porównuje się postawę konkretnych osób. Oceny w tym zakresie dokonuje sąd we właściwym postępowaniu.

Poczynione uwagi dotyczące braku bezpośredniej sankcji i braku oddziaływania na zachowania stron odnoszą się **przede wszystkim do obowiązków o charakterze niemajątkowym**. W odniesieniu do powinności majątkowych sytuacja przedstawia się odmiennie. Przede wszystkim **zasadą jest możliwość przymusowej ich realizacji**, np. wyegzekwowania należności alimentacyjnych od osoby obowiązanej. Ponadto w sprawach majątkowych zainteresowani często biorą pod uwagę treść przepisów prawnych i rozważają, jakie są konsekwencje ich obowiązywania, dostosowując w efekcie swoje decyzje do uzyskanej w ten sposób wiedzy.

Np.

1. Małżonkowie planują zakup nieruchomości. Chcą na ten cel przeznaczyć pieniądze zarobione w trakcie trwania małżeństwa oraz przedmałżeńskie oszczędności męża. Będą oni przeważnie zainteresowani ustaleniem, czy kupiona przez nich nieruchomość wejdzie do majątku wspólnego w ramach ustroju majątkowego wspólności ustawowej czy też

może do majątku osobistego męża, oraz tym, czy mąż będzie mógł domagać się od żony zwrotu wydatkowanych z jego oszczędności kwot. W tym celu zapoznają się z przepisami prawnymi, uzyskują poradę prawną i stosownie do jej treści być może zmieniają pierwotne plany, chcąc osiągnąć określony skutek prawny, np. wejście własności nieruchomości do konkretnej masy majątkowej.

2. Rodzice przed podjęciem decyzji o darowaniu nieruchomości swojej pięcioletniej córce zapoznają się z przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego o władzy rodzicielskiej, w tym o pieczy rodziców nad majątkiem dziecka i o zarządzie tym majątkiem. W zależności od celu, jaki chcieli osiągnąć przez uczynienie darowizny, uzyskanie wiedzy o treści tych przepisów prawnych może skłonić ich do zmiany decyzji. Będzie tak np., jeżeli rodzice nie wiedzieli, że dokonywanie istotnych czynności prawnych, dotyczących nieruchomości należącej do dziecka, wymaga zgodnie z art. 101 § 3 k.r.o. zezwolenia sądu opiekuńczego.

Charakterystyczną cechą stosunków prawnorodzinnych jest też ich **trwałość**. Z założenia mają one łączyć określone osoby aż do śmierci. W wypadku pokrewieństwa stwierdzenie to wydaje się oczywiste z uwagi na naturę tej więzi. Z kolei trwałość (nierozzerwalność) stosunków powstających w sposób sztuczny, tj. na podstawie oświadczeń stron lub orzeczenia sądu, może mieć różny stopień nasilenia, w zależności od poglądów ustawodawcy. W szczególności ukształtowanie przesłanek rozwiązania małżeństwa przez rozwód może być mniej lub bardziej liberalne; przysposobienie (adopcja) może być rozwiązywalne lub nie posiadać tej cechy. W każdym jednak wypadku **zasadą jest dążenie do zapewnienia trwania istniejących stosunków prawnorodzinnych**, często nawet mimo trudności i nieprawidłowości w ich funkcjonowaniu. W związku z tym **ustanie stosunku prawnego nie jest pozostawione swobodzie stron**.

10

Nie można umownie, tj. za zgodą obojga małżonków, rozwiązać małżeństwa, nawet jeżeli małżonkowie nie mają wspólnych dzieci. Nie można też umówić się o rozwiązanie pokrewieństwa, a tym bardziej doprowadzić do jego ustania przez jednostronne oświadczenie woli.

- 11 Z ostatnio zasygnalizowaną cechą stosunków prawnorodzinnych wiąże się **problematyka zdarzeń prawnych**. W prawie cywilnym podstawowe znaczenie ma czynność prawna, zwłaszcza umowa. W prawie rodzinnym natomiast oświadczenia woli kształtują sytuację stron zdecydowanie rzadziej. Podstawowe znaczenie mają **zdarzenia naturalne**, w tym przede wszystkim urodzenie człowieka – powoduje ono powstanie pokrewieństwa, a niekiedy także powinowactwa. Wprawdzie druga z podstawowych więzi rodzinnych, tj. małżeństwo, powstaje na skutek złożenia zgodnych oświadczeń woli przez zainteresowanych, jednak zawarcie małżeństwa znacząco odbiega od typowej umowy, zwłaszcza zobowiązującej. Nie ma tu w zasadzie miejsca na swobodę kształtowania treści czynności prawnej i powstającego na skutek jej dokonania stosunku prawnego (poza możliwością wpływania na ustrój majątkowy), brak swobody co do formy tej czynności prawnej.

Dużo większe znaczenie niż w pozostałych częściach prawa cywilnego mają natomiast **konstytutywne orzeczenia sądowe**. Rozwiązanie oraz modyfikacja stosunków prawnorodzinnych mają charakter wyjątkowy i możliwe są zasadniczo tylko na skutek orzeczenia sądu. Dotyczy to zwłaszcza rozwiązania małżeństwa, a nadto np. pozbawienia czy ograniczenia władzy rodzicielskiej. Należy podkreślić, że sąd nie może oprzeć orzeczenia tylko na zgodnym żądaniu stron. Przeciwnie, musi w toku postępowania dowodowego ustalić, że rzeczywiście zachodzą okoliczności faktyczne, które zgodnie z ustawą pozwalają na ingerencję w stosunki prawne. W szczególności dla orzeczenia rozvodu niezbędne jest ustalenie, że doszło do zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego.

Rozdział II

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA MAŁŻEŃSTWA

Wybrana literatura

B. Banaszkiewicz, „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny”: o niektórych implikacjach art. 18 Konstytucji RP, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2013/3

M.A. Jadczyk-Zębrowska, *Prawa i obowiązki małżonków*, Warszawa 2017

M. Nazar, *Konkubinat a małżeństwo* [w:] *Księga jubileuszowa prof. dr. hab. Tadeusza Smoczyńskiego*, red. M. Andrzejewski, L. Kociu-cki, M. Łączkowska, A.N. Schulz, Toruń 2008

M. Nazar, *Niektóre zagadnienia małżeństwa i rodziny w świetle unormowań Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, „Rejent” 1997/5

Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2009

M. Rzewulski, *Zaręczyny. Status narzeczonego w prawie cywilnym*, Warszawa 2019

1. Ogólne wiadomości o małżeństwie w prawie polskim

1.1. Uwagi wprowadzające

W prawie stanowionym (państwowym) małżeństwo jest instytucją jednolitą; istnieje tylko jedno pojęcie małżeństwa w tym znaczeniu. Należy jednak mieć na uwadze, że małżeństwo jest pojęciem interdyscyplinar-

nym. Jest zjawiskiem społecznym, stanowi przedmiot zainteresowania m.in. etyki, socjologii i psychologii. Regulacje dotyczące małżeństwa znajdują się m.in. w aktach prawa wewnętrznego kościołów i związków wyznaniowych. Poszczególne osoby, zawierające związek małżeński, kierują się różnymi motywami i różnie rozumieją jego znaczenie¹. Na funkcjonowanie konkretnych małżonków w społeczeństwie i ich wzajemne relacje istotny wpływ mają niewątpliwie przekonania samych zainteresowanych, wyznawany system wartości, a także aktualny stan i intensywność więzi emocjonalnych łączących małżonków (lub ich brak). W związku z tym rozumienie małżeństwa jako instytucji społecznej, religijnej czy prawnej przez poszczególnych małżonków może istotnie różnić się od siebie.

Z punktu widzenia niniejszych rozważań najistotniejsze jest jednak podkreślenie, że małżeństwo jest przede wszystkim instytucją prawną. Zawarcie oraz trwanie związku małżeńskiego wiążą się z występowaniem licznych skutków prawnych, a więc konsekwencji przewidzianych w normach stanowionych przez państwo. Podobnie jak w wypadku innych stosunków prawnorodzinnych na treść tych norm wpływają niewątpliwie, przynajmniej pośrednio, wspomniane okoliczności w postaci występujących w społeczeństwie zwyczajów, norm etycznych, a w pewnym zakresie zapewne i tradycji regulacji wyznaniowych. Nie zmienia to jednak podstawowej cechy małżeństwa jako zjawiska prawnego – **jego skutki prawne są jednolite i obiektywne w tym znaczeniu**, że dotyczą wszystkich małżonków, niezależnie od poziomu ich świadomości prawnej oraz poglądów.

1.2. Regulacja małżeństwa w prawie polskim

- 13 Regulacja małżeństwa w prawie polskim zawarta jest w wielu aktach prawnych. Podstawowe znaczenie mają przepisy Konstytucji, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i Prawa o aktach stanu cywilnego, które definiują małżeństwo i określają przesłanki jego zawarcia oraz podstawowe skutki jego istnienia, w tym wzajemne prawa i obowiązki małżonków.

¹ J. Strzebinczyk, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2013, s. 49.

Ponadto jednak do omawianej instytucji prawnej nawiązują liczne, rozproszone po różnych częściach systemu prawnego, normy szczegółowe. Znajdują się one nie tylko np. w Kodeksie cywilnym, a więc w akcie prawnym regulującym tę samą grupę stosunków prawnych co Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ale także w prawie publicznym. W tym miejscu wystarczy wymienić najistotniejsze regulacje należące do pierwszej grupy. Publikacja dotyczy bowiem prawa rodzinnego, a wiele norm odnoszących się do małżonków nie należy do tej gałęzi prawa.

Zgodnie z art. **18 Konstytucji RP** „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej”. Przepis ten dość powszechnie traktowany jest jako zawierający elementy definicji legalnej małżeństwa, tj. przesądzający, że małżeństwem może być tylko związek kobiety i mężczyzny, choć kwestia należy do spornych, zresztą nie tylko w doktrynie prawa. Warto nadto zwrócić uwagę na art. 33 Konstytucji RP, który stanowi, że „Kobieta i mężczyzna w Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym”. Nie odwołuje się on wprost do małżeństwa, jednak ma istotne znaczenie dla wykładni przepisów ustawowych, odnoszących się do tej instytucji – dotyczy przecież sytuacji kobiety i mężczyzny m.in. w życiu rodzinnym, a więc przede wszystkim osób pozostających w małżeństwie.

Podstawowy zakres regulacji prawnej małżeństwa znajduje się oczywiście w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, przede wszystkim w jego tytule I, w którym zawarto działy o następujących tytułach: Zawarcie małżeństwa, Prawa i obowiązki małżonków, Małżeńskie ustroje majątkowe, Ustanie małżeństwa. Kolejność regulacji jest więc przejrzysta i logiczna. Ustawodawca najpierw wskazał, jak powstaje małżeństwo, następnie określił skutki prawne tego zdarzenia, a ostatecznie unormował przypadki ustania więzi małżeńskiej oraz jego konsekwencje. Zwraca jednak uwagę brak przepisów o charakterze ogólnym i definicyjnym, w szczególności określających wprost, czym jest małżeństwo. Takie określenie można jednak bez problemu zrekonstruować na podstawie całokształtu powołanych regulacji.

Spośród przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego najbardziej ogólny charakter ma art. 1 § 1 k.r.o., zgodnie z którym „Małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego oświadczenia, że wstępują ze sobą w związek małżeński”². Mimo że w sensie technicznoprawnym powołana regulacja dotyczy tylko **przesłanek powstania więzi małżeńskiej**, to wpływa istotnie na jej normatywny charakter – jako związku kobiety i mężczyzny, który powstaje na skutek złożenia zgodnych oświadczeń woli w ramach sformalizowanej procedury.

Zwarty zespół przepisów prawnych normujących instytucję małżeństwa zawiera też Prawo o aktach stanu cywilnego. W art. 76–91 p.a.s.c. znajdują się szczegółowe regulacje o charakterze proceduralnym dotyczące zawierania małżeństwa, a w pewnym zakresie też skutków jego unieważnienia i rozwiązania.

1.3. Cechy małżeństwa

- 14 Małżeństwo ma charakter szczególny nie tylko w aspekcie życiowym, ale także prawnym. Stanowi jedyny w swoim rodzaju, **bliski związek** dwojga osób, znacząco odróżniający się od innych relacji międzyludzkich. Zakres zbliżenia małżonków, zwłaszcza pod względem osobistym, jest nieporównywalnie większy, niż ma to miejsce w odniesieniu do innych prawnie uregulowanych więzi. Jak wskazano w literaturze, „Małżeństwo stanowi **najściślejszy i w zasadzie dożywotni osobisty związek dwojga osób, wyrażający się ich wspólnotą osobistą** (emocjonalną i fizyczną) oraz **ekonomiczną**, a zwykle także **rodzicielską**. Z uwagi na taki charakter więzi małżeńskiej wykonywanie omawianych praw i obowiązków względem małżonka cechować musi **najwyższa staranność**, a zatem

² Należy dodać, że art. 1 § 2 i § 3 k.r.o. uzupełniają zacytowaną regulację poprzez wprowadzenie możliwości zawarcia małżeństwa z udziałem duchownego, a art. 1 § 4 k.r.o. normuje osiągnięcie tego skutku prawnego z udziałem konsula.

także taka dbałość o sprawy małżonka, która występuje w odniesieniu do własnych spraw”³.

Małżeństwo jest związkiem **jednej kobiety (żony) z jednym mężczyzną (mężem)**. Wynika to jednoznacznie z regulacji na poziomie ustawowym, w szczególności z art. 1 k.r.o. Treść normy zawartej w art. 18 Konstytucji RP bywa interpretowana rozmaicie, jednak zdecydowanie dominuje stanowisko, zgodnie z którym w przepisie tym zdefiniowano małżeństwo jako związek osób odmiennej płci. Za taką wykładnią przemawia zarówno brzmienie, jak i kontekst przepisu. Wskazuje się również na przebieg procesu tworzenia ustawy zasadniczej i jego dokumentację, z której jednoznacznie wynika zamiar jej twórców⁴. Mimo istniejących kontrowersji aktualność zachowuje stanowisko TK, zgodnie z którym „małżeństwo (jako związek kobiety i mężczyzny) uzyskało w prawie krajowym RP odrębny status konstytucyjny zdefiniowany postanowieniami art. 18 Konstytucji RP. Zmiana tego statusu byłaby możliwa jedynie przy zachowaniu rygorów trybu zmiany Konstytucji, określonych w art. 235 tego aktu. W żadnym wypadku, także ze względów formalnoprawnych, zmiana charakteru czy statusu małżeństwa w polskim systemie prawnokonstytucyjnym nie mogłaby przyjąć formy ratyfikowanej umowy międzynarodowej”⁵.

Zupełnie innym zagadnieniem, które zostanie w tym miejscu pominięte, jest to, czy w obliczu zmian światopoglądowych zachodzących w społeczeństwie i wobec zastosowania takich rozwiązań w niektórych obcych porządkach prawnych nie byłaby uzasadniona zmiana stanu prawnego poprzez dopuszczenie zawarcia małżeństwa również przez osoby tej samej płci. Warto przy tym mieć na względzie, że w wielu systemach prawnych nie przyjęto, przynajmniej od razu, koncepcji dopuszczalności zawarcia przez osoby tej samej płci małżeństwa, a więc związku podlegającego tej samej regulacji, co dotychczas obowiązująca względem „tradycyjnych” małżeństw. W tych państwach nadal ściśle rozumiane małżeństwo

³ T. Sokołowski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, Warszawa 2013, komentarz do art. 23.

⁴ Zob. np. B. Banaszkiewicz, „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny”: o niektórych implikacjach art. 18 Konstytucji RP, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2013/3, s. 591–656.

⁵ Wyrok TK z 11.05.2005 r., K 18/04, OTK-A 2005/5, poz. 49.

zawrzeć mogą kobieta i mężczyzna, a dla par jednopłciowych przewidziano różne postaci rejestrowanych „związków partnerskich”.

Małżeństwo, w odróżnieniu od drugiego podstawowego stosunku prawnorodzinnego (pokrewieństwa), nie powstaje na skutek zdarzenia naturalnego, jakim jest urodzenie człowieka. Ma ono źródło w specyficznym zdarzeniu prawnym, którego podstawowym elementem są oświadczenia woli przyszłych stron tego stosunku prawnego. Zatem omawiana relacja prawna ma **charakter dobrowolny** – powstaje zgodnie z wolą i z inicjatywy jej stron.

Zawarcie małżeństwa jest zdarzeniem prawnym o znaczącym stopniu sformalizowania, w którym uczestniczy zawsze czynnik urzędowy, tzn. kierownik urzędu stanu cywilnego lub konsul, a niekiedy także duchowny. Choć dziś może się to wydawać oczywiste, zwłaszcza w kontekście historycznym warto podkreślić, że małżeństwo jest **instytucją świecką**, a więc regulowaną wyłącznie przez prawo państwowe (dawniej, w dużym uproszczeniu, za małżonków uważano osoby, które zawarły małżeństwo zgodnie z prawem wyznaniowym). Nie stoi w sprzeczności z tym stwierdzeniem dopuszczenie przez art. 1 § 2 i 3 k.r.o. i dalsze regulacje szczegółowe zawarcia związku małżeńskiego przy udziale duchownego. Teza o świeckim (państwowym) charakterze odnosi się przy tym wyłącznie do więzi regulowanej przez prawo państwowe, a więc nie oznacza negocjowania faktu istnienia norm prawa wyznaniowego, które dotyczą związku małżeńskiego. **Obie te sfery normatywne** (państwowa i wyznaniowa) są jednak od siebie **niezależne**, co oznacza, że przesłanki i skutki powstania oraz ustanie małżeństwa państwowego wynikają wyłącznie z przepisów stanowionych przez państwo.

Wspomniana wcześniej dobrowolność objawia się tylko na etapie tworzenia omawianej więzi. Nie dotyczy natomiast jej ustania. Małżonkowie, nawet składając zgodne oświadczenia woli lub zgodne wnioski do sądu lub organu administracji publicznej, nie mogą doprowadzić do ustania łączącego ich stosunku prawnego. Małżeństwo jest bowiem stosunkiem o charakterze z założenia **trwałym**, ustającym dopiero wraz ze śmiercią jednej lub obu jego stron. Do rozwiązania małżeństwa za życia stron doprowadzić może orzeczenie sądu, jednak przesłanką jego wydania nie

jest tylko wykazanie inicjatywy przez małżonków, ale nadto zaistnienie dodatkowych, mających charakter istotny i obiektywny, okoliczności (por. art. 56 k.r.o.). Jest to zresztą cecha wspólna podstawowych stosunków prawnorodzinnych.

Podkreślenia wymaga także **jednolitość** instytucji małżeństwa w systemie prawnym. W prawie polskim istnieje bowiem tylko jedno ujęcie małżeństwa. Jest nim związek uregulowany w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Oznacza to, że ilekroć w przepisie prawnym występują określenia „małżeństwo”, „małżonkowie” lub „małżonek”, należy je rozumieć tak, jak w regulacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. W szczególności, na potrzeby stosowania przepisów prawa cywilnego (np. spadkowego) oraz publicznego (np. podatkowego, w zakresie różnego rodzaju ułatwień), małżonkami są tylko osoby, które zawarły małżeństwo w sposób przewidziany przepisami prawa rodzinnego, przede wszystkim art. 1 k.r.o. Nie można natomiast stosować przepisów o małżeństwie w stosunku do osób, które wprawdzie nie pozostają w państwowym związku małżeńskim, ale np. od wielu lat trwają w tzw. konkubinacie, albo osób związanych wyłącznie związkiem o charakterze wyznaniowym („małżeństwem kościelnym”).

Z uzasadnienia wyroku NSA z 23.04.2008 r., II FSK 373/07, LEX nr 485167: „Zasadniczym elementem w stosowaniu kryterium więzów rodzinnych jest fakt zawarcia małżeństwa. Skutki zawarcia małżeństwa i następstwa rozwodu rodziny wyznaczają normatywną treść grup podatkowych (art. 14 ust. 3 pkt 1–3 u.p.s.d.). Istota małżeństwa została w sposób dostateczny uregulowana w przepisach art. 1 i nast. k.r.o. Na gruncie przepisów podatkowych nie ma podstaw do tego aby poszukiwać odmiennego rozumienia małżeństwa niż to, które zostało ukształtowane w prawie rodzinnym”.

Z uzasadnienia wyroku WSA w Gdańsku z 11.05.2010 r., I SA/Gd 205/10, LEX nr 673119: „Zdaniem Sądu w rozpatrywanej sprawie organy podatkowe właściwie zinterpretowały przepis art. 6 ust. 2 p.d.o.f. oraz wskazały powody, dla których nie jest możliwe uwzględnienie wniosku strony o wspólne opodatkowanie z «B». Pozostawianie przez skarżącą w trwałym związku partnerskim z osobą tej samej płci (...) nie może

w ocenie Sądu stanowić podstawy do skorzystania z ulgi podatkowej wynikającej z tego przepisu. Ulga ta przysługuje jedynie małżonkom, którymi zgodnie z obowiązującymi przepisami Konstytucji RP oraz Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego są mężczyzna i kobieta, którzy taki związek formalnie zawarli.

Podkreślenia przy tym wymaga, iż z ulgi tej nie będą mogły skorzystać również osoby różnej płci tworzące związek partnerski, które jednak formalnie nie wstąpiły w związek małżeński, w sposób przewidziany wskazanymi powyżej przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego”.

Małżeństwo należy zatem do podstawowych instytucji prawa prywatnego, obok np. zdolności do czynności prawnych, samej czynności prawnej, a także pokrewieństwa. Wymienione pojęcia powinny być rozumiane jednolicie w całym systemie prawnym, ale ich znaczenie jest tym większe, że odwołania do nich występują w wielu różnorodnych aktach prawnych.

Trzeba w związku z tym podkreślić, że wiele pojęć cywilistycznych nie ma tak uniwersalnego charakteru, np. prawo podatkowe zawiera własną regulację instytucji przedawnienia, a pojęcia „dostawy towarów” i „świadczenia usług” z ustawy o podatku od towarów i usług nie są tożsame z występującymi, odpowiednio, w art. 606–612 i 750 k.c.

- 15 Z trwaniem małżeństwa związane jest istnienie praw i obowiązków małżonków względem siebie oraz ukształtowanie wielu szczególnych reguł dotyczących ich relacji z innymi osobami oraz z państwem, o czym szerzej będzie mowa w kolejnym punkcie. Zawarcie małżeństwa powoduje ponadto **zmianę stanu cywilnego** osób fizycznych. Każda z nich zyskuje szczególny status prawny, tj. staje się małżonkiem konkretnej, określonej osoby fizycznej. Status ten jest podstawą kształtowania specyficznej sytuacji prawnej, w ramach której powstawać mogą dalsze, niewymienione w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, uprawnienia i obowiązki związane w pewien sposób z tą inną osobą, np. prawo od-mowy zeznań w postępowaniu cywilnym w sprawie, której stroną jest małżonek osoby wezwanej do złożenia zeznań (art. 261 k.p.c.).

Istnieją także regulacje, które mogą prowadzić do zmian sytuacji prawnej osoby pozostającej w związku małżeńskim, które mają ogólniejszy charakter, niezwiązany ściśle z osobą współmałżonka, a raczej z samym pozostawaniem w związku małżeńskim jako typem stosunku prawnego. Jako przykład takiej zmiany można wskazać art. 13 § 1 k.r.o., który stanowi, że „Nie może zawrzeć małżeństwa, kto już pozostaje w związku małżeńskim”. Pozostawanie w związku małżeńskim wyłącza więc w ogóle dopuszczalność zawarcia kolejnego związku małżeńskiego (zasada monogamii). W wypadku osób małoletnich zawarcie małżeństwa powoduje natomiast uzyskanie pełnoletności, a w konsekwencji m.in. pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 10 § 2 k.c.).

Zmiany w sytuacji prawnej osoby fizycznej, która zawarła związek małżeński, choć doniosłe, nie idą tak daleko, aby wpływać na jej podmiotowość prawną. Ponadto samo **małżeństwo nie ma osobowości prawnej**, nie przysługują mu prawa i obowiązki prywatnoprawne. Małżeństwo nie jest jednostką organizacyjną, nie ma, choćby ograniczonej, zdolności prawnej. Małżeństwo nie może być więc właścicielem rzeczy, dłużnikiem, spadkobiercą, współnikiem spółki prawa handlowego. Uprawnienia i obowiązki mogą przysługiwać tylko małżonkom jako osobom fizycznym. Inną sprawą jest, że z regulacji prawnej wynika, iż pewne prawa bywają małżonkom wspólne (np. w wypadku osób pozostających w ustawowym ustroju majątkowym – art. 31 i n. k.r.o.), a nieco rzadziej – że wspólne są im też obowiązki, mimo że powstały one na skutek działania tylko jednego z nich (art. 30 k.r.o.).

Nie tylko przepisy prawne, ale także istniejące przeważnie między małżonkami więzi o charakterze faktycznym (emocjonalne, gospodarcze) powodują często kształtowanie ich sytuacji prawnej w sposób częściowo jednolity, a więc obciążanie ich łącznie takimi samymi obowiązkami i wspólne nabywanie praw – mimo że takie skutki nie wynikają z samej regulacji prawnej dotyczącej małżonków. W szczególności, jeżeli małżonkowie zdecydują się na sfinansowanie zakupu większego niż dotąd posiadany samochodu z pożyczki bankowej, to w wielu wypadkach, na skutek wymagania postawionego przez bank, dojdzie do zawarcia umowy pożyczki wspólnie przez oboje małżonków, z jednoczesnym zastrzeżeniem ich solidarnej odpowiedzialności za zapłatę.

Z kolei nawet małżonkowie pozostający w ustroju rozdzielności majątkowej wielokrotnie nabywają własność rzeczy wspólnie, co powoduje powstanie między nimi współwłasności w częściach ułamkowych.

Podsumowując, brak podmiotowości małżeństwa nie wyłącza istotnego zbliżenia sytuacji majątkowej osób, które przez dłuższy czas pozostają w związku małżeńskim – skutek ten wynika zarówno z przepisów prawnych adresowanych do małżonków, jak i z okoliczności faktycznych.

2. Skutki zawarcia (istnienia) małżeństwa – systematyka

- 16 W toku dotychczasowych rozważań sygnalizowano już, że skuteczne zawarcie małżeństwa powoduje skutki prawne. W tym punkcie zostaną one sklasyfikowane, a szczegółowe ich omówienie będzie przedmiotem dalszych, obszerniejszych rozważań.

Konsekwencje prawne istnienia między dwojgiem osób stosunku małżeństwa są określone nie tylko w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Znajdują się także w innych aktach prawnych, zarówno o charakterze prywatno-, jak i publicznoprawnym⁶. Ich kompleksowe przedstawienie byłoby z jednej strony niezwykle trudne ze względu na mnogość takich regulacji i podleganie wielu z nich częstym zmianom, a z drugiej raczej bezcelowe ze względu na to, że nie pomogłoby to w istotnym stopniu zrozumieć natury małżeństwa w prawie polskim. Z uwagi na te okoliczności, a przede wszystkim przedmiot niniejszego opracowania, rozważania zostaną skoncentrowane na konsekwencjach istnienia małżeństwa, które mają największe znaczenie z punktu widzenia prawa prywatnego. Te natomiast zawarte są głównie w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym i Kodeksie cywilnym. Należy jednak cały czas mieć na względzie, że ustawodawca wiąże z istnieniem omawianej więzi także inne skutki prawne.

⁶ Np. art. 29 ustawy z 29.08.1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz.U. z 2022 r. poz. 2651), dotyczący odpowiedzialności za zobowiązania podatkowe.

2.1. Skutki pośrednie i bezpośrednie

Warto na wstępie wyjaśnić, że skutki zawarcia małżeństwa można podzielić na **bezpośrednie i pośrednie**.

17

Część konsekwencji prawnych związana jest już z samym wystąpieniem zdarzenia w postaci zawarcia małżeństwa, co dotyczy zwłaszcza powstania wzajemnych praw i obowiązków małżonków, np. uregulowanych w art. 27 k.r.o. Można je więc określić jako „bezpośrednie”.

Pozostałe skutki prawne są związane nie tylko z samym trwaniem (istnieniem) więzi małżeńskiej pomiędzy konkretnymi osobami w danym momencie, ale ponadto z jednoczesnym wystąpieniem dalszych okoliczności faktycznych. W tym sensie mają one charakter pośredni.

Np. Obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny spoczywa na małżonku już od chwili zawarcia małżeństwa (art. 27 k.r.o.), jego powstanie jest więc bezpośrednim skutkiem zawarcia małżeństwa; oczywiście jego zakres w danym momencie zależy od zmieniającej się sytuacji faktycznej małżonków, zwłaszcza od tego, czy mają oni dzieci. Pozostając przy przykładach spośród przepisów kształtujących podstawowe prawa i obowiązki małżeńskie, można odwołać się do art. 30 k.r.o. jako przypadku pośredniej konsekwencji zawarcia małżeństwa. Solidarna odpowiedzialność małżonków za zobowiązania zaciągnięte przez jednego z nich w sprawach wynikających z zaspokajania zwykłych potrzeb rodziny nie powstaje przecież z chwilą zawarcia małżeństwa, a dopiero wtedy, gdy jedno z małżonków takie zobowiązanie zaciągnie.

Można też przedstawić zagadnienie konsekwencji, określonych przed chwilą jako „pośrednie”, w inny sposób. Otóż wystąpienie pewnych okoliczności faktycznych niekiedy wywołuje nieco inne (zazwyczaj bogatsze) skutki prawne, gdy dotyczy osoby pozostającej w związku małżeńskim, niż w sytuacji, gdy dotyczy osoby stanu wolnego.

Np. Dotknięcie osoby fizycznej przeszkodą przemijającą, np. krótkotrwałą hospitalizacją, nie powoduje powstania przedstawicielstwa ustawowego do reprezentowania tej osoby; w odniesieniu do małżonków art. 29 k.r.o. przewiduje taki skutek.

Podobnie można ocenić wiele konsekwencji pozostawania w związku małżeńskim, wynikających z prawa publicznego. W szczególności skuteczne zawarcie małżeństwa nie wywołuje jako takich skutków podatkowych, jednak posiadanie statusu małżonków może pozwolić, w powiązaniu z innymi zdarzeniami, np. z osiągnięciem dochodu podlegającego opodatkowaniu, na skorzystanie z rozwiązań niedostępnych dla innych osób.

2.2. Skutki wewnętrzne i w relacjach z osobami trzecimi

- 18 Niekiedy określa się problematykę skutków zawarcia małżeństwa, zwłaszcza wynikających z art. 23–30 k.r.o., przy posłużeniu się określeniem „**treść stosunku prawnego małżeństwa**”. Takie ujęcie, choć zdaje się mieć wsparcie w tytule odpowiedniej jednostki redakcyjnej Kodeksu („Prawa i obowiązki małżonków”), wydaje się nieprecyzyjne, nawet gdyby odnieść je tylko do tej właśnie grupy przepisów prawnych. Stosunek prawny jest bowiem relacją istniejącą między podmiotami prawa, w ramach którego można wyróżnić przynajmniej jedno uprawnienie i powiązany z nim obowiązek⁷. Przez **stosunek prawny małżeństwa** należy zatem rozumieć **zespół uprawnień i obowiązków, jakie przysługują małżonkom względem siebie**. Tymczasem niektóre z zawartych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym przepisów, dotyczących małżonków, odnoszą się też do ich **stosunków z osobami trzecimi**. Nie można więc uznać, że kształtują one wyłącznie treść stosunku prawnego między małżonkami. W szczególności art. 29 k.r.o. pozwala jednemu małżonkowi na reprezentowanie drugiego wobec osób trzecich, a art. 30 k.r.o. rozszerza zakres odpowiedzialności za pewne zobowiązania zaciągnięte przez małżonka, a więc istotnie polepsza sytuację wierzyciela małżonka. Poza tym jednak w regulacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dominują przepisy, które kształtują wzajemne prawa i obowiązki samych małżonków, a zatem treść istniejącego między nimi stosunku prawnego.

⁷ Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2009, s. 84.

Można zatem zaproponować podział skutków istnienia małżeństwa na te, które występują w relacjach **między samymi małżonkami** (skutki wewnętrzne), oraz te, które dotyczą także ich **relacji z osobami trzecimi**.

Warto zauważyć, że przedstawiony podział, jeżeli zostanie odniesiony do przepisów prawnych (a nie skutków prawnych z nich wynikających), nie jest rozłączny. Są bowiem regulacje, które trudno jednoznacznie zaliczyć do jednej z tych grup. W szczególności art. 29 k.r.o. pozwala małżonkowi na reprezentowanie partnera w relacjach z osobami trzecimi (wywołuje więc dla nich skutki prawne), jednak jednocześnie tworzy umocowanie, a więc relację prawną między samymi małżonkami. Istotne dla niniejszych rozważań jest podkreślenie, że istnienie związku małżeńskiego nie tylko wpływa na wzajemne prawa i obowiązki samych małżonków, ale ponadto może mieć duże znaczenie dla osób trzecich, zwłaszcza wchodzących w umowne relacje z jednym z małżonków.

2.3. Skutki majątkowe i niemajątkowe

Małżeństwo powszechnie kojarzy się przede wszystkim z osobistym zaangażowaniem partnerów w tworzenie wspólnego związku, obowiązkiem wierności i budowaniem wzajemnego zaufania. W regulacji prawnej zawarto natomiast nie tylko odniesienia do takich powinności, ale ponadto obszernie unormowano zagadnienia związane z sytuacją majątkową małżonków. Należy zatem wyróżnić skutki małżeństwa o charakterze **majątkowym** oraz **niemajątkowym**.

19

Można przypomnieć, że kryterium wyróżnienia praw majątkowych i niemajątkowych jest przede wszystkim określenie interesu, który jest w typowej sytuacji zaspokajany przez określone uprawnienie⁸. Analogiczne kryterium należy zastosować do wyróżnienia obu kategorii konsekwencji istnienia małżeństwa.

Niewątpliwie niemajątkowy charakter ma m.in. obowiązek wierności, wyrażony w art. 23 k.r.o., a majątkowy – powinność przyczyniania się

⁸ Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, s. 95–96.

do zaspokajania potrzeb rodziny, statuowana przez art. 27 k.r.o. W stosunku do niektórych obowiązków małżeńskich formułuje się poglądy o ich mieszanym charakterze, co dotyczy np. obowiązku współdziałania dla dobra rodziny (art. 23 k.r.o.).

2.4. Skutki podstawowe (niezależne od ustroju majątkowego) i ustrój majątkowy (skutki zależne od ustroju majątkowego)

- 20 Przedstawiany w tym miejscu podział odnosi się do skutków, które w poprzednim punkcie określono jako mające charakter majątkowy. Wśród nich można wyróżnić skutki zależne od **ustroju majątkowego** (a więc stanowiące ten ustrój) oraz od niego **niezależne**. Podział ten ma doniosłe znaczenie przede wszystkim ze względu na cechy obu grup norm prawnych. Trzeba już obecnie podkreślić, że w każdym małżeństwie istnieje określony ustrój majątkowy. Może nim być wspólność majątkowa, rozdzielnosc majątkowa lub rozdzielnosc majątkowa z wyrównaniem dorobków (o szczegółach w dalszej części opracowania). Jednak między małżonkami istnieją ponadto wynikające z adresowanej do nich regulacji prawnej powiązania o charakterze majątkowym, które nie są związane z obowiązującym ich ustrojem.

Już systematyka Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego wyraźnie wskazuje, że ustawodawca wyróżnił **dwie grupy regulacji prawnych**, odnoszących się m.in. do majątków małżonków: zawarte w art. 23–30 k.r.o., określone jako „Prawa i obowiązki małżonków”, oraz pomieszczone w ramach art. 31–54 k.r.o. „Małżeńskie ustroje majątkowe”. Omawiany podział jednak nie ogranicza się do wskazania tych dwóch zespołów norm prawnych. Kryterium wyróżnienia obu grup skutków zawarcia małżeństwa jest bowiem to, czy są one konsekwencją istnienia określonego ustroju majątkowego, czy są od tej kwestii niezależne. Regulacje należące do obu grup znajdują się także poza Kodeksem rodzinnym i opiekuńczym (np. art. 680¹ k.c. znajdujący zastosowanie niezależnie od istniejącego w danym małżeństwie ustroju).

Podział ten ma istotne znaczenie przede wszystkim dlatego, że **ustrój majątkowy może zostać zmieniony** przez małżonków, a nawet przyszłych małżonków, **na podstawie umowy** (art. 47 k.r.o.). Może też wyjątkowo ulec zmianie w określonych w ustawie przypadkach na podstawie orzeczenia sądownego (art. 52–54 k.r.o.).

Tymczasem skutki niezależne od istniejącego ustroju są zasadniczo **niezmienne i takie same** we wszystkich małżeństwach. Uzasadnia to określenie ich mianem „**podstawowych**”. Ich podstawowy charakter wynika też z tego, że są one powiązane z najważniejszymi regulacjami dotyczącymi obowiązków niemajątkowych. Nieprzypadkowo chyba zasadniczą część majątkowych konsekwencji zawarcia małżeństwa, niezwiązanych z ustrojem majątkowym, uregulowana została w art. 23–30 k.r.o., wspólnie ze skutkami o charakterze niemajątkowym. Kształtują one bowiem najsilniej charakter tej instytucji prawnej.

3. Cechy obowiązków małżeńskich

Omawiając prawa i obowiązki małżonków, trzeba przede wszystkim mieć na uwadze treść art. 23 zdanie pierwsze k.r.o., zgodnie z którym „Małżonkowie mają **równe prawa i obowiązki** w małżeństwie”. Zasada równości małżonków ma obecnie także podstawę normatywną w art. 33 Konstytucji. Polskie prawo rodzinne nie przewiduje zatem formalnego podporządkowania jednego z małżonków drugiemu, nie występuje obecnie instytucja „głowy rodziny”, a więc osoby, która kieruje sprawami rodziny i podejmuje decyzje w kluczowych sprawach. Zasady równości nie można oczywiście rozumieć dosłownie, np. przez nakazanie równego partycypowania w dochodach przez małżonków. Stanowi ona jednak przede wszystkim wskazówkę interpretacyjną, z której należy korzystać przy rozstrzygnięciu kwestii szczegółowych.

21

Omawiane stosunki między małżonkami mają **charakter cywilnoprawny**, mimo ich znaczącej specyfiki. Takie stwierdzenie prowadzi m.in. do wniosku o możliwości stosowania co do zasady w relacjach osobistych między małżonkami art. 5 k.c.

! Cywilnoprawny charakter omawianych stosunków wyraża się też w tym, że nałożenie obowiązku na jedno z małżonków oznacza, że drugiemu z nich przysługuje **funkcjonalnie związane z obowiązkiem uprawnienie**. Widać to wyraźnie na przykładzie regulacji art. 27 k.r.o. W razie niewykonywania ustanowionych w tym przepisie obowiązków przez jedno z małżonków drugie nie jest ograniczone do możliwości skorzystania z narzędzia stworzonego przez art. 28 k.r.o., ale może skierować do sądu przeciwko swojemu małżonkowi żądanie zapłaty określonej sumy pieniężnej, wywodzone bezpośrednio z samego art. 27 k.r.o. Uwaga ta dotyczy jednak w zasadzie tylko obowiązków o charakterze majątkowym. Ze względu na ich osobisty charakter wykonywanie niektórych obowiązków nie może zostać wymuszone, nawet w sposób pośredni. Dotyczy to np. wzajemnej pomocy i wierności.

- 22** Prawa i obowiązki małżonków mają **charakter względny**. Podział praw podmiotowych na względne i bezwzględne ma podstawowe znaczenie w prawie cywilnym. Prawo względne jest skuteczne wobec konkretnej osoby lub konkretnych osób, a typowym jego przykładem jest wierzytelność – zgodnie z art. 353 k.c. polega ona na tym, wierzyciel może żądać od dłużnika świadczenia, a dłużnik powinien świadczenie spełnić. Prawo bezwzględne jest skuteczne wobec nieoznaczonego kręgu podmiotów, np. wszystkie inne niż właściciel osoby mają obowiązek powstrzymania się od ingerowania w wykonywanie przez właściciela uprawnień dotyczących rzeczy (art. 140 k.c.). Względny charakter praw małżeńskich oznacza przede wszystkim to, że wynikających z nich (powiązanych z nimi) obowiązków nie można rozciągać na inne niż małżonkowie osoby, w tym na ich dzieci.

Np. Z obowiązku wierności (art. 23 zdanie drugie k.r.o.) wynika m.in. zakaz podejmowania czynności o charakterze seksualnym z inną niż małżonek osobą. Nakaz ten adresowany jest jednak tylko do samych małżonków, a nie do innych osób. Oznacza to, że osoba trzecia, która podejmuje współżycie seksualne z osobą pozostającą w związku małżeńskim, nie narusza art. 23 k.r.o.

+ W praktyce coraz częściej podejmowane są jednak próby konstruowania przez małżonków lub byłych małżonków roszczeń o charakterze majątko-

wym przeciwko partnerom, którzy dopuścili się zdrady. Argumentacja przytaczana na poparcie takich żądań nie opiera się wprawdzie na twierdzeniu, że obowiązek wierności ma charakter bezwzględny, ale prowadzi do podobnych wniosków.

Zagadnienie ma znacznie szerszy kontekst prawny, który związany jest przede wszystkim z regulacjami prawa zobowiązań i części ogólnej prawa cywilnego. Trzeba wskazać, że zgodnie z art. 448 zdanie pierwsze k.c., „W razie naruszenia dobra osobistego sąd może przyznać temu, czyje dobro osobiste zostało naruszone, odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę lub na jego żądanie zasądzić odpowiednią sumę pieniężną na wskazany przez niego cel społeczny, niezależnie od innych środków potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia”. Ponadto wypada podkreślić, że katalog dóbr osobistych, zawarty w art. 23 k.r.o., ma charakter otwarty (na co wskazuje określenie „w szczególności”). Powiązanie tych dwóch regulacji prowadzi do dającej się zaobserwować praktyki wskazywania nowych dóbr osobistych i domagania się za ich naruszenie zapłaty zadośćuczynienia na podstawie art. 448 k.c. Szczególną rolę w tym zakresie odgrywają dobra powiązane z więzami rodzinnymi.

W tym zakresie w związku z nowelizacją art. 446 k.c., którą wprowadzono do niego § 4 o treści: „Sąd może także przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę”, orzecznictwo SN wypracowało koncepcję zasądzania zadośćuczynienia za naruszenie dobra osobistego w postaci więzi emocjonalnej lub rodzinnej (prawa do życia w rodzinie). Sąd Najwyższy orzekał w dość specyficznych realiach prawnych – obowiązywał już § 4 art. 446 k.c., który wprost pozwalał na przyznanie zadośćuczynienia bliskim zmarłego, jednak nie można ich było stosować do stanów faktycznych sprzed ich wejścia w życie. W konsekwencji np. rodziny ofiar wypadków komunikacyjnych znajdowały się w diametralnie różnej sytuacji, zależnie od tego, kiedy wypadek (a ściślej: śmierć poszkodowanego) miał miejsce. Koncepcja SN miała więc przede wszystkim na celu zlikwidowanie tej, uznawanej za niesprawiedliwą, różnicy.

U podstaw wspomnianych na wstępie tej części rozważań koncepcji powództw o zapłatę „za zdradę małżeńską” leży myśl, aby „zidentyfikowane” przez orzecznictwo dobro osobiste w postaci więzi rodzinnej rozumieć znacznie szerzej. Koncepcję tę, podobnie jak całą tendencję do tworzenia nowych dóbr osobistych *de facto* wyłącznie w celu uzyskania świadczenia pieniężnego, należy ocenić negatywnie. Prowadzi ona pośrednio do nadania bezwzględnego charakteru różnym powinnościom względ-

nym i odbiera częściowo stosunkowi małżeństwa jego szczególny, osobisty charakter. Prowadzi do odejścia od generalnej zasady, zgodnie z którą sankcje za naruszenie obowiązków rodzinnych określa przede wszystkim prawo rodzinne.

W tym zakresie ciekawych rozważań dostarcza uzasadnienie wyroku SN z 11.12.2018 r., IV CNP 31/17, OSNC 2019/9, poz. 95.

W literaturze podkreśla się, że większość obowiązków małżonków ma charakter **wzajemny**, lecz brakuje im cechy ekwiwalentności. Małżonkowie są bowiem obciążeni formalnie takimi samymi obowiązkami względem siebie nawzajem (co podkreśla dodatkowo, w odniesieniu do powinności niesienia pomocy, użycie w art. 23 k.r.o. słowa „wzajemna”). Świadczenie jednego z nich nie stanowi jednak ekwiwalentu świadczenia drugiego, np. mąż nie pomaga żonie w zamian za świadczoną przez nią pomoc; w niektórych sytuacjach tylko jedno z małżonków będzie zobowiązane do określonego zachowania, np. w razie gdy jedno z małżonków z powodu choroby nie jest w stanie uzyskiwać dochodów, powinność materialnego utrzymania rodziny spadnie na drugiego.

Można zastanowić się nad tym, czy w odniesieniu do obowiązków małżeńskich chodzi o wzajemność obowiązków w znaczeniu, w jakim to określenie odniósł ustawodawca do umów w art. 487 § 2 k.c., i w konsekwencji, czy celowe jest posługiwanie się w tym zakresie pojęciem „wzajemności”. Z pewnością do obowiązków małżeńskich nie znajdują zastosowania art. 488 § 1 k.c., wprowadzający zasadę jednoczesności świadczeń, oraz art. 488 § 2 k.c., który pozwala na wstrzymanie się ze świadczeniem do czasu zaoferowania świadczenia przez drugą stronę. Zasadniczo zatem niewykonanie obowiązku przez jedno z małżonków nie uprawnia drugiego do podobnego zachowania, np. zdrada małżeńska, której dopuścił się mąż, nie upoważnia drugiego do podobnego zachowania. Nie można jednak wykluczyć zastosowania w konkretnej sytuacji art. 5 k.c. i uznania, że mąż, który domaga się wykonania przez partnera obowiązku małżeńskiego, nie zasługuje na ochronę prawną, jeżeli sam poważnie naruszał swoje powinności – takie rozwiązanie można aprobować zwłaszcza w odniesieniu do uprawnień majątkowych.

Obowiązki o charakterze niemajątkowym są często powiązane z powinnościami majątkowymi, przede wszystkim należącymi do niezależnych od istniejącego ustroju majątkowego. Dotyczy to zwłaszcza obowiązku

przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny, który może być wykonywany za pomocą osobistych starań małżonków, a ponadto jest niewątpliwie uszczegółowieniem ogólnego obowiązku współdziałania dla dobra rodziny. Jak już wspomniano, umieszczenie regulacji skutków podstawowych (niezależnych od ustroju majątkowego) w tej samej jednostce redakcyjnej Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, w której uregulowano powinności o charakterze niemajątkowym, na pewno nie jest przypadkowe. Taka konstrukcja przepisów podkreśla ich ścisły związek.

4. Zawarcie małżeństwa a autonomia osoby fizycznej i jej relacje z innymi niż małżonek osobami – sygnalizacja zagrożnienia

Małżeństwo stanowi szczególne i niezwykle **bliskie zespolenie dwojga osób**. Powiązanie licznych uprawnień i obowiązków prowadzi do znacznego poszerzenia sfery dopuszczalnych zachowań jednego z małżonków względem osoby i majątku jego partnera. Dobrze widać to na przykładzie zakresu chronionej prawnie nietykalności cielesnej – w prawidłowo funkcjonującym małżeństwie dopuszczalne są zachowania, które w relacjach z osobami obcymi byłyby bezprawne. Z drugiej strony takie ukształtowanie instytucji małżeństwa istotnie ogranicza sferę dopuszczalnych działań małżonka. Zostaje on np. zobowiązany do wierności swojemu partnerowi, co spowoduje, że podjęcie współżycia seksualnego z inną osobą stanowić będzie naruszenie obowiązku o charakterze prawnym – inaczej niż ma to miejsce w odniesieniu do osób niezwiązanych stosunkiem małżeństwa.

23

W uzasadnieniu wyroku SN z 25.08.1982 r., III CRN 182/82, LEX nr 8448, stwierdzono: „zasady współżycia społecznego (art. 5 k.c.) stawiają zachowaniu małżonków wobec siebie nawzajem i wobec rodziny drugiego małżonka większe wymagania niż postępowaniu ludzi względem siebie obcych. Dopóki małżeństwo trwa obowiązuje małżonków wzajemny szacunek i wzajemna pomoc (art. 23 k.r.o.). Zachowanie, które w stosunkach między obcymi ludźmi nie byłoby uznawane za naganne,

może być między małżonkami uznane za szkodliwe z punktu widzenia trwałości małżeństwa”.

W związku z przytoczonymi okolicznościami często podkreśla się, że zawarcie małżeństwa prowadzi do istotnego ograniczenia autonomii osoby fizycznej. Warto zatem powołać zachowującą nadal aktualność tezę z orzecznictwa. W uzasadnieniu wyroku SN z 18.03.1999 r., I CKN 1050/97, OSNC 1999/10, poz. 177, stwierdzono, że „obowiązki wynikające ze stosunków małżeńskich i rodzinnych nie powinny ograniczać życia osobistego każdego z małżonków w większym zakresie, aniżeli wymaga tego dobro rodziny”.

Trzeba pamiętać o tym, że choć pozostawanie w związku małżeńskim ma istotne implikacje prawne, to **nie eliminuje ono małżonka z obrotu prawnego** i nie zwalnia go z innych powinności o charakterze prawnym. Małżonek nadal może zawierać umowy, zaciągać zobowiązania, być zobowiązany do naprawienia szkody. Mogą go obciążać powinności wobec pracodawcy (lub pracowników, jeśli sam jest pracodawcą). Ma też obowiązki względem swych krewnych. Jako zasadę należy przyjąć, że małżonek nie może skutecznie zwolnić się z obowiązku cywilnoprawnego, powołując się na obowiązki małżeńskie. Względny charakter uprawnień małżeńskich i związanych z nimi obowiązków oznacza generalnie, że ich naruszenie przez działania małżonka nie będzie miało skutków dla osób trzecich, chyba że co innego wynika z przepisów prawa.

 Zdarza się, że studenci, przedstawiając sytuację małżonka jako całość lub omawiając jej konkretny aspekt, przyjmują, że jedynym kryterium oceny jego zachowań są obowiązki względem małżonka i dzieci. Równie często stawiane są tezy, że naruszenie jakiegokolwiek powinności małżeńskiej prowadzi do nieważności zawartej umowy, oraz o tym, że kontrahenci osób pozostających w związku małżeńskim powinni sprawdzać stan stosunków prawnych i faktycznych istniejących między małżonkami. Przykładem takiej błędnej tezy jest np. stwierdzenie, że skoro umowa, na podstawie której małżonek sprzedał wspólną rzecz, nie została między małżonkami uzgodniona, to z art. 36 § 1 k.r.o. wynika, że jest ona nieważna. Takie tezy są jednak nieprawidłowe, z przytoczonych już przyczyn. Warto w tym miejscu zwrócić też uwagę

na art. 47¹ k.r.o., który uzależnia zakres skuteczności umowy majątkowej małżeńskiej wobec osób trzecich od tego, czy osoba ta wiedziała o jej zawarciu i jej rodzaju. Nie ma natomiast powinności prowadzenia dochodzeń co do tego, czy druga strona umowy pozostaje w związku małżeńskim i czy zawierała intercyzę.

5. Małżeństwo a inne stany faktyczne

5.1. Konkubinat

Istnienie w systemie prawnym instytucji małżeństwa, jako związku sformalizowanego, nie powoduje, że wszystkie osoby, pozostające ze sobą w trwałych relacjach podobnych do małżeńskich⁹, poddane są regulacji prawnej dotyczącej małżonków. Stosowanie przepisów o małżeństwie uzależnione jest od tego, czy doszło do zawarcia małżeństwa państwowego, a więc czy zainteresowane osoby złożyły oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński przy spełnieniu wszelkich przesłanek jego powstania. W przeciwnym razie osoby pozostające w stałym związku, bez względu na czas jego trwania, stopień bliskości łączących ich więzi uczuciowych oraz bez względu na ewentualne posiadanie wspólnych dzieci, nie podlegają regulacji przewidzianej dla małżeństwa.

24

Warto też podkreślić, że sam fakt pozostawania w trwałym związku nie tylko nie powoduje poddania partnerów reżimowi właściwemu dla małżonków. Nie wywołuje on ponadto żadnych innych szczególnych skutków prawnych. Polski ustawodawca obecnie nie reguluje kompleksowo sytuacji konkubentów.

Zatem nawet długotrwałe istnienie stanu faktycznego, przypominającego małżeństwo, nie wywołuje podobnych do małżeństwa skutków praw-

⁹ Relację taką przeważnie określa się mianem „konkubinatu”. Nie jest to jednak pojęcie języka prawnego, ponieważ związek tego rodzaju nie jest regulowany przez prawo, a przynajmniej nie jest wyróżniony jako odrębna instytucja prawna. W dalszych rozważaniach słowo „konkubinat” będzie używane wymiennie z innymi określeniami niesformalizowanych stałych związków. Zob. szerzej J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 182–183.

nych. Dla kontrastu warto skrótowo przedstawić sytuację posiadacza. Zgodnie z art. 336 k.c. posiadaczem rzeczy jest ten, kto nią faktycznie włada. Posiadaczem jest więc ten, kto sprawuje realną, faktyczną władzę nad daną rzeczą – nie ma przy tym znaczenia, czy ma do jej sprawowania tytuł prawny. Posiadaczem jest więc zarówno właściciel, jak i złodziej czy paser – o ile tylko wykonują władztwo nad rzeczą. Władający rzeczą (o ile nie jest dzierżycielem – art. 338 k.c.) będzie chroniony przez system prawny przed naruszeniami swego posiadania (art. 342–347 k.c.), bez względu na to, czy wyrazi taką wolę i czy będzie miał tego świadomość. Powstanie również domniemanie zgodności posiadania z rzeczywistym stanem prawnym (art. 341 k.c.). Posiadanie jest więc szczególnym stanem faktycznym – jego istnienie wywołuje z mocy prawa istotne konsekwencje. Zupełnie inaczej jest w wypadku konkubentów – samo faktyczne pozostawanie w trwałym związku, bez zawarcia małżeństwa, nie spowoduje stosowania do nich w zasadzie żadnych szczególnych skutków prawnych. Nie ma przy tym znaczenia czas trwania związku oraz stopień bliskości partnerów.

- 25 Istnieją regulacje prawne, które wiążą pewne skutki prawne z pozostawaniem w konkubinacie, lecz nie czynią tego w sposób bezpośredni – jak bowiem wspomniano, konkubinaty nie jest pojęciem prawnym. Do typowych konkubentów stosuje się jednak np. przepisy posługujące się określeniem „osoby pozostające we wspólnym pożyciu” (art. 115 § 11, art. 691 k.k.), a także – co do zasady – określeniem „osoby bliskie”. Warto mieć jednak na uwadze, że ściśle rzecz ujmując, każdorazowo ocena danego przypadku pozostawiona jest sądowi – i to zarówno co do ustalenia, czy w danym wypadku istniał konkubinaty, jak i co do wykładni danego zwrotu nieostrego, np. pojęcia osoby bliskiej. W każdym razie regulacje, które odnoszone są do partnerów ze związków nieformalnych, mają charakter szczątkowy i nie regulują wszystkich istotnych aspektów ich relacji.

Przechodząc do nakreślenia ram sytuacji prawnej konkubentów, należy przede wszystkim zauważyć, że pozostawanie w niesformalizowanym związku nie wywołuje negatywnych konsekwencji dla partnerów, w szczególności nie jest ono objęte jakimkolwiek zakazem ani nie jest w żaden sposób penalizowane. Ponadto warto podkreślić, że w doktrynie i orzecznictwie panuje zdecydowanie pogląd o **braku możliwości stosowania do konkubentów przepisów o małżeństwie w drodze ana-**

logii, choćby miało ono mieć charakter szczątkowy. Chodzi tu przede wszystkim o przepisy odnoszące się do relacji majątkowych małżonków. A właśnie w tych sprawach najczęściej toczą się spory sądowe byłych konkubentów. Sprawy te bywają nazywane „rozliczeniami konkubinatów”.

Np. Zuzanna i Olaf poznali się i zostali parą w czasie studiów. Po ich ukończeniu zamieszkali wspólnie. Po kilku latach pozostawania w stałym związku, ze względu na urodzenie się ich wspólnej córki, przenieśli się do domu znajdującego się na nieruchomości, którą Olaf odziedziczył po swojej babci. Za pieniądze uzyskane z dochodów obojga partnerów przeprowadzono gruntowny remont budynku. Po kilku latach Olaf zerwał związek ze względu na to, że poznał Ewę, którą uznał za miłość swojego życia i z którą podjął pożycie. Zuzanna, po uzyskaniu informacji o „zdradzie” Olafa, opuściła wraz z córką zajmowany dotąd wspólnie z partnerem dom. W tym samym czasie Zuzanna straciła pracę, a jej sytuacja finansowa się pogorszyła.

Gdyby opisane wydarzenia dotyczyły małżonków, w zasadzie każdy element stanu faktycznego podlegałby regulacji przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Dotyczyłoby to m.in. negatywnej oceny prawnej zachowania Olafa w postaci zdrady swojej wieloletniej partnerki (art. 23 k.r.o. i ustanowiony tam obowiązek wierności), a przede wszystkim różnych aspektów majątkowych relacji stron, m.in. możliwości rozliczenia nakładów poczynionych przez Zuzannę na majątek Olafa (art. 45 k.r.o. i przepisy, do których odsyła art. 46 k.r.o.) czy możliwości wystąpienia przez Zuzannę z żądaniem zapłaty na jej rzecz kwoty potrzebnej do jej bieżącego utrzymania (art. 27 k.r.o.). Istniałaby też możliwość wystąpienia do sądu z żądaniem rozwiązania małżeństwa, co z kolei otworzyłoby drogę do dalszych rozstrzygnięć spraw majątkowych i niemajątkowych (art. 57–61 k.r.o.). Żadnej z wymienionych regulacji nie można jednak zastosować w opisanym stanie faktycznym – nawet gdyby miało chodzić tylko o rozstrzygnięcie kwestii nakładów na nieruchomości.

Brak stosowania do konkubentów przepisów o małżeństwie oraz brak kompleksowej regulacji konkubinatu nie oznacza, że istnienie, zwłaszcza przez dłuższy okres, stałego związku dwóch osób pozostaje całkowicie

obojętne prawnie. Partnerzy niesformalizowanych związków podlegają bowiem przepisom prawa cywilnego, tak jak inne osoby. Dokonywane przez nich czynności prawne i inne działania wywołują właściwe dla nich skutki prawne. W szczególności wspólne nabywanie rzeczy powoduje powstanie stosunku współwłasności w częściach ułamkowych, który poddany jest kompleksowej regulacji prawnej (art. 195 i n. k.c.). Wiele ich zachowań można kwalifikować jako zawarcie umów nazwanych, np. użyczenia lub darowizny (w tym kontekście warto zwrócić uwagę na regulację art. 898 k.c., dotyczącego odwołania darowizny, nawet już wykonanej, z powodu rażącej niewdzięczności obdarowanego). Zastosowanie mogą znaleźć przepisy prawa rzeczowego lub prawa zobowiązań, dotyczące nakładów na cudzą rzecz, a w ostateczności przepisy o bezpodstawnym wzbogaceniu¹⁰. Jeżeli konkubenci mają wspólne dzieci, to co do zasady przysługuje im obojgu władza rodzicielska, gdyż art. 93 § 1 k.r.o. nie stawia wymogu pozostawania w związku małżeńskim dla powstania władzy rodzicielskiej obojga rodziców.

Uwagi dotyczące sytuacji prawnej konkubentów mają zastosowanie zarówno do partnerów **różnej płci**, jak i do **par jedнопłciowych**. Na przedstawioną ocenę prawną nie ma też wpływu fakt ewentualnego zawarcia związku małżeńskiego podlegającego prawu kościoła lub związku wyznaniowego (chyba że miało to miejsce w ramach procedury, o której mowa w art. 1 § 2 k.r.o.). Osoby związane wyłącznie małżeństwem o charakterze wyznaniowym nie są bowiem małżonkami w świetle prawa państwowego.

5.2. Zaręczyny

- 26 W naszej tradycji kulturowej wciąż obecna jest praktyka zaręczyn. Stanowią one przeważnie stanowczą wzajemną obietnicę zawarcia w nie-dalekiej przyszłości związku małżeńskiego, złożoną przez osoby darzące się uczuciem, a niejednokrotnie pozostające już przez pewien czas

¹⁰ Szerzej o pojęciu konkubinatu i rozliczeniach majątkowych byłych partnerów zob. zwłaszcza J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo...*, s. 183–190.